

Obchod s lidmi a nucená či vykořisťující práce v České republice

Petra Burčíková

La Strada Česká republika, o.p.s.

Autorka by ráda poděkovala všem osobám, které přispěly k vypracování této zprávy.

METODOLOGIE	3
VNITROSTÁTNÍ KONTEXT	5
ČESKÁ REPUBLIKA – ZDROJOVÁ, TRANZITNÍ NEBO CÍLOVÁ ZEMĚ?	5
JAKÉ FAKTORY OVLIVŇUJÍ ZRANITELNOST MIGRANTŮ VŮČI VYKOŘISŤOVÁNÍ?	6
JAKÁ JE PRÁVNÍ ÚPRAVA NUCENÉ PRÁCE V ČESKÉ REPUBLICE?	8
JAKÉ JSOU MOŽNOSTI POMOCI OBCHODOVANÝM OSOBÁM?	11
VÝSTUPY Z VÝZKUMU	13
VÝSTUPY Z DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ	13
VÝSTUPY Z ROZHOVORŮ S MIGRANTY A RELEVANTNÍMI ODBORNÍKY A Z PŘÍPADOVÝCH STUDIÍ	17
SITUACE PŘED ODJEZDEM, MOTIVACE, PŘEPRAVA, KONTAKT NA PRÁCI, IMIGRAČNÍ STATUS	17
PŘÍSLIB PRÁCE VS. SKUTEČNÁ PRÁCE, PRACOVNÍ A ŽIVOTNÍ PODMÍNKY	20
FORMY DONUCENÍ/NÁTLAGU	23
MOŽNOSTI ÚNIKU Z PROSTŘEDÍ VYKOŘISŤOVÁNÍ A NUCENÉ PRÁCE	26
SKLADBA STÁTNÍCH PŘÍSLUŠNOSTÍ A GENDROVÉ SLOŽENÍ V RŮZNÝCH SEKTORECH (POTENCIÁLNĚ)	
VYKOŘISŤUJÍCÍ ČI NUCENÉ PRÁCE	27
PLÁNY DOTAZOVANÝCH CIZINCŮ DO BUDOUCNA	29
ANALÝZA PŘÍPADOVÝCH STUDIÍ	29
VÝSLEDKY MONITORINGU MÉDIÍ	36
ZÁVĚRY	39
OBECNÉ	39
SEKTORY	40
STÁTNÍ PŘÍSLUŠNOSTI	40
FORMY DONUCENÍ	40
MONITORING TISKU	41
PRÁVNÍ	42
DOPORUČENÍ	42
PŘÍLOHY	45
BIBLIOGRAFIE	50

Metodologie

Cílem výzkumu, na kterém se tato zpráva zakládá, bylo identifikovat a vyhodnotit situaci v oblasti obchodu s lidmi za účelem nucené práce v České republice, a to především za účelem jiným, než je sexuální vykořisťování. Na základě získaných informací a výstupů z výzkumu pak byla zformulována doporučení a návrhy směřující k prevenci výskytu tohoto jevu a lepší ochraně práv pracujících migrantů a migrantek. Výzkum se uskutečnil v rámci mezinárodního projektu „Trafficking for forced labor“ (JAI/AGIS/2003/073) sponzorovaného Programem AGIS Evropské komise v partnerství 4 evropských neziskových organizací - La Strada ČR, Anti-Slavery International Velká Británie, Migrant Rights Centre Irsko a Association for Victim Support (APAV) Portugalsko. S ohledem na konečnou potřebu synchronizovat výstupy ze 4 národních zpráv tohoto mezinárodního projektu musela být metodologie výzkumu, s nutnými odchylkami danými specifickými národními kontexty, sdílena se zahraničními partnery projektu.

Metodologie výzkumu respektuje specifické potřeby výzkumu v oblasti obchodování s lidmi za účelem nucené práce, který je z několika důvodů považován za problematický: jde o poměrně ještě neprozkoumaný jev, jehož výzkum často komplikuje prostředí illegality. Doposud neexistuje ani jasný způsob uchovávání dat pro potřebná mezinárodní srovnání. Kromě toho je získávání informací od obětí, tedy jejich „využívání“ k výzkumu, také eticky problematické - jejich odhalení může například vést k jejich deportaci státními orgány. Výzkum v této oblasti také komplikuje složitý politický a ekonomický kontext, ve kterém se poptávka po pracujících migrantech a po levném zboží/službách vyskytuje. Všechny tyto skutečnosti znesnadňují odborníkům získat dostatek relevantních, zejména kvantitativních dat pro získání úplného přehledu o situaci a k podpoře jejich tvrzení. S touto překážkou se musela vyrovnat také metodologie tohoto výzkumu, která se proto zaměřila na kvalitativní metody zkoumání daného problému.

- *Výzkumné metody*

K získání relevantních informací v rámci výzkumu bylo použito následujících metod: *dotazníková šetření, strukturované rozhovory, monitoring médií a případové studie.*

- *Identifikace cílových skupin respondentů*

K identifikaci skupin respondentů dotazníků, rozhovorů a případových studií bylo použito tzv. „metody sněhové koule,“ na základě které bylo nejdříve využito již existujících kontaktů La Strady ČR, na něž se postupně „nabalovaly“ další relevantní kontakty zprostředkované již kontaktovanými osobami. Reprezentativnost získaného vzorku lidí vzhledem ke zkoumané populaci tak nebyla brána jako prioritní kritérium při hledání vhodných respondentů. Tento přístup byl nevyhnutelný, neboť vzhledem k již zmíněnému nedostatku dostupných informací nebylo možné přesně stanovit cílové skupiny respondentů, aniž by byla vyloučena možnost opomenutí doposud neznámé cílové skupiny. Nemožnost určení konkrétního reprezentativního vzorku respondentů je konkrétním příkladem, proč se výzkum v oblasti nucené práce a obchodování nemůže zaměřit na získání konkrétních numerických výstupů (procentuálních údajů, vzrůstů a poklesů či extrapolace z výsledků). Obecně vzato, byl zkoumaný vzorek respondentů příliš malý, aby z něj bylo možné adekvátním způsobem vyvozovat numerické výstupy.

Za účelem identifikace cílových skupin bylo určeno 5 oblastí, z kterých byli respondenti vybíráni: 1. neziskové, nevládní a nábožensky orientované organizace a organizace podporující migranty, 2. instituce zprostředkovávající sociální služby, 3. imigrační a policejní

složky, zastupitelské úřady, státní zástupci, pracovníci záchytných a azylových zařízení a imigrační úředníci, 4. ostatní odborníci (z akademie, IGOs, novináři), 5. migranti.

Výzkum vycházel z předpokladu, že nejlepším místem pro prvotní kontakt s migranty budou pracoviště, azylová a detenční zařízení či sociální fóra. Ve skupině dotazovaných migrantů byly hlavním cílem osoby pracující v oblasti zemědělství, potravinářství, služeb a v jiných oblastech, jako jsou stavebnictví, bezpečnostní firmy, sklady, domácí práce – tedy oblastech charakteristických pro výskyt pracujících migrantů v ČR.

- *Dotazníková šetření*

Cílem dotazníkových šetření bylo získat přehled o informovanosti a povědomí odborné komunity o problematice obchodování za účelem nucené práce. Dotazníky byly rozeslány skupinám 1 - 4 z výše uvedených cílových oblastí. Dotazník obsahoval 10 otázek, které byly otevřeně formulované, aby dotazovaný měl prostor co nejobsáhleji popsat druh informací, které v oblasti obchodování za účelem nucené práce má (vzor dotazníku naleznete v příloze č.

1). Dotazníky konkrétně zjišťovaly:

- informovanost o problematice mezi vybranými skupinami odborníků
- druh informací, které tyto odborníci mají k dispozici, a
- koho považují za nejvýznamnější subjekty v boji proti obchodování za účelem nucené práce

K dotazníkům byl přiložen krátký úvodní dopis, obsahující informace pro dotazované o cílech výzkumu/dotazníku, dále definici pojmů „obchodování s lidmi“ a „nucené práce,“ s nimiž výzkum pracuje, a výčet „indikátorů nucené práce MOP“ (více informací naleznete v příslušné kapitole).

- *Rozhovory*

V rámci výzkumu bylo uskutečněno 20 semi-strukturovaných rozhovorů – 15 s migranty a 5 s odborníky – jejichž cílem bylo monitorování zprostředkované či osobní zkušenosti cílových skupin s nucenou prací a s obchodováním za účelem nucené práce. Rozhovory byly strukturovány tak, aby získané informace vedly k vytvoření reálnější představy o situaci v oblasti obchodování za účelem nucené práce v ČR a o konkrétních osobních zkušenostech a situaci vykořisťovaných migrantů. V případě rozhovorů s odborníky se otázky zaměřovaly také na zjištění odborných názorů na problematiku a možných návrhů na zlepšení a efektivnější řešení současné situace.

Pro možnost mezinárodního srovnání v rámci projektu s ostatními národními zprávami byly jednotlivé sekce zprávy shrnující informace, získané pohovory a dotazníky, organizovány podle struktury témat/otázek na seznamu, a ne podle verbatimů (více informací naleznete v příslušné kapitole a navrženou strukturu rozhovorů v příloze č. 2).

- *Analýza případových studií*

Analyzované byly 3 případy, které zahrnovaly osudy 4 lidí. Hlavním cílem analýzy případových studií bylo identifikovat možné porušení práv a závazků vyplývajících z (mezi)národních úmluv a legislativy. K identifikaci byl vypracován matrix přestupků a významných mezinárodních dohod. V každé případové studii bylo studováno šest klíčových oblastí, na základě kterých byl vytvořen seznam návodných otázek pro pohovory s dotazovanými (více informací naleznete v příslušné kapitole a okruhy otázek v příloze č. 3).

- *Monitoring médií*

Monitoring médií byl proveden za účelem 1) získání lepší představy o tom, zda a jakým způsobem jsou migranti, kteří byli/Jsou obchodováni za účelem nucené práce, prezentováni v médiích; 2) získání představy o informovanosti široké veřejnosti o problematice a existenci „neviditelných“ obchodovaných osob a o pozici migrantů ve vědomí společnosti.

Monitoring médií probíhal po dobu 26 týdnů prostřednictvím monitorovacích tabulek. Celkem bylo vytvořeno 26 tabulek pro průběžné monitorování – pro každý týden jedna tabulka - a 1 tabulka pro závěrečný souhrn získaných informací. Na základě těchto tabulek pak byla vytvořena narativní část této zprávy vztahující se k monitoringu. V duchu celého výzkumu se monitoring médií zaměřoval spíše na kvalitativní než kvantitativní hodnocení získaných informací. Monitoring probíhal prostřednictvím hledání klíčových slov. V tomto případě musela být klíčová slova určená společnou metodologií mezinárodního projektu upravena vzhledem ke specifickým potřebám českého jazyka a situaci v ČR (více informací naleznete v příslušné kapitole).

- *Ukládání a analýza dat*

Výzkum se řídil etickými principy mlčenlivosti a ochrany osobních dat, anonymizace osobních informací a potřebou souhlasu s uveřejněním důvěrných informací. Údaje o osobách, které poskytly informace pro tento výzkum, byly ukládány odděleně a byly vyjmuty z příběhů, které byly použity ve zprávě. V rámci výzkumu bylo také zajištěno, že na respondenty nebude vyvíjen žádný nátlak, aby hovořili o traumatizujících zkušenostech a zážitcích.

Vnitrostátní kontext

Česká republika – zdrojová, tranzitní nebo cílová země?

Obchod s lidmi lze zjednodušeně definovat jako přemísťování lidí prostřednictvím nějaké formy nátlaku s cílem tyto lidi vykořisťovat. Obchodované osoby přicházejí ze zdrojové země, projíždějí tranzitní zemí a jsou vykořisťovány v cílové zemi. Z pohledu obchodu s lidmi tedy lze jednotlivé země klasifikovat podle tohoto modelu. Česká republika (dále „ČR“) je ve specifickém postavení, kdy je zdrojovou, tranzitní i cílovou zemí současně. Tato situace je důsledkem vývoje a mění se v čase.

V 90. letech minulého století byla ČR významnou zdrojovou zemí spolu s dalšími postkomunistickými státy. České ženy byly obchodovány do sexuálního průmyslu zejména v západní Evropě (Německo, Nizozemsko, Itálie, Španělsko apod.). Na přelomu tisíciletí se rozšiřuje regionální pokrytí a začínají se objevovat nové destinace. Po roce 2000 přicházejí zprávy o Češkách obchodovaných mimo Evropu, a to jak do Asie (Japonsko), tak na americký kontinent (USA, Mexiko). Tento trend se však podle dostupných informací nijak významně neprosadil.

Zhruba ve stejném období (koncem 90. let) se začínají ve významné míře v ČR objevovat ženy obchodované z jiných zemí, zejména z bývalého Sovětského svazu a jihovýchodní

Evropy, za účelem sexuálního vykořisťování¹. Postupně se škála zdrojových zemí z hlediska obchodu s lidmi do ČR rozšiřuje a na začátku 3. tisíciletí se objevují i osoby obchodované ze Střední Asie či Dálného východu. V tomto období se začíná měnit i do té doby téměř výlučná forma obchodu s lidmi za účelem sexuálního vykořisťování a objevují se první případy pracovního vykořisťování v kontextu nucené práce v jiných oblastech (textilní či zpracovatelský průmysl).

V této souvislosti je podstatná informace, že mezi cizinci z třetích zemí (tj. mimo EU) je na českém pracovním trhu nejvíce občanů Ukrajiny a Vietnamu². V rámci ukrajinského „klientského systému“³ lze rozeznávat zcela legální praktiky zaměstnávání s dodržováním běžných pracovních podmínek až po případy vykořisťování, nucené práce a obchodu s lidmi za těmito účely. V souvislosti s vietnamskou komunitou existují informace o těžkých formách vykořisťování a nucené práce. Informací je však málo pro jejich těžkou dostupnost související s uzavřeností komunity a s kulturními a společenskými specifiky, kvůli kterým se na její příslušníky vesměs nenahlíží jako na objekty porušování práv ani v poměrně závažných případech. Obyvatelé Vietnamu a Ukrajiny jsou podle obecných poznatků ti, kteří jsou nejčastěji zmiňováni v souvislosti s nucenou prací, a to jak na straně vykořisťovaných, tak i na straně vykořisťovatelů.

V současné době existuje nadále, i po vstupu ČR do Evropské unie, obchod s českými ženami za účelem sexuálního vykořisťování do zahraničí⁴, ale ve značné míře se rozvíjí i na území ČR. Aktuální jsou případy sexuálního vykořisťování partnerem/pasákem spojené s domácím násilím a ekonomickým vykořisťováním prostřednictvím půjček, které si obstará partner na jméno vykořisťované partnerky. Tato situace pak významně komplikuje možnosti reintegrace do běžného života a společenského prostředí.

Postavení ČR jako zdrojové, tranzitní i cílové země současně klade velké nároky na identifikaci a realizaci účinných strategií boje proti obchodu s lidmi, vykořisťování a nucené práci zejména proto, že vyžaduje vypořádání se s různými formami a mechanismy obchodování stejně jako s různými národnostmi obchodovaných osob včetně kulturních specifik, rozdílů v mentalitě a různého právního postavení. Efektivita obecných programů a opatření může být proto tváří v tvář tak rozmanitým potřebám diskutabilní.

Jaké faktory ovlivňují zranitelnost migrantů vůči vykořisťování?

Ve světě, kde je realitou nerovnoměrné rozdělení bohatství a ve kterém existují země, v nichž je velmi problematické zajistit si základní životní potřeby, a současně země, kde v tomto smyslu panuje významný přebytek, je pohyb osob z chudých do bohatších zemí naprosto zákonitý. Pokud se lidem postaví do cesty překážky ve formě restriktivní imigrační politiky, je minimální šance, že je to od migrace odradí, budou však muset spoléhat na flexibilnější, obvykle nezákonné postupy.

¹ Tato informace je obzvlášť zajímavá ve světle skutečnosti, že až do roku 2002 byl v ČR obchod s lidmi trestným činem, pouze pokud šlo o obchodování směrem z ČR do zahraničí. Na obdobné transakce probíhající ze zahraničí do ČR se definice podle tehdy platného trestního zákona nevztahovala.

² Horáková M., 2004, Trendy v zahraničních pracovních migracích v České republice v letech 1995-2004, Praha, VÚPSV, str. 4

³ Jde zejména o zprostředkování práce Ukrajinci usazenými v ČR a propojenými na české firmy a podnikatele pro osoby pocházející z Ukrajiny, ale i dalších zemí bývalého Sovětského svazu.

⁴ Informace v tomto smyslu má La Strada ČR od organizací v Holandsku, Velké Británii, Rakousku či Norsku.

Je zajímavé, ale logické, že migrace, která má za následek zranitelnost migrantů⁵ vůči vykořisťování, se velmi často prolíná nebo je dokonce identická s migrací, která se často označuje za „zátěžovou“. Myslí se tím migrace, kdy cizinci nemají možnost získat status, jenž by jim umožnil úplnou nezávislost na zprostředkovatelích nebo na výhodách poskytovaných státem (např. azylová procedura). Závislost na zprostředkovatelích spojuje migranty se zločineckými strukturami, protože zprostředkovatelé jsou většinou ti, kteří dokáží obejít legislativní překážky a zařídit svými cestami, cokoliv je třeba. Závislost na výhodách poskytovaných státem je zase identifikuje jako ty, kteří zneužívají systém. Je tedy zjevné, proč je tento druh migrace vnímán státem jako zátěžový. Teoreticky by však tato forma migrace mohla být méně zátěžová, pokud by se více zvažovala širší nabídka legálních možností migrace a využívání potenciálu, který migranti pro cílovou zemi mohou představovat, a to na úkor obvyklých restriktivních migračních opatření.

Mezi osobami potenciálně či skutečně vykořisťovanými či obchodovanými za účelem nucené práce v ČR v podstatě nejsou čeští občané, občané Evropské unie či dalších zemí, kteří nebudou mít na území ČR problém s legálním pobytem či prací (např. USA, Švýcarsko, Norsko apod.). Jako velmi významný faktor ovlivňující zranitelnost migrantů vůči vykořisťování je sama **specifická situace migrantů z méně rozvinutých či ekonomicky slabších zemí, než je ČR**. Důsledkem je, že kvůli nelegálnímu pobytu nebo nejistému pobytovému statusu je lze lehce manipulovat či vydírat. Často si už z domova přinášejí nedůvěru vůči státním orgánům, která je živena pravdivými i nepravdivými informacemi od vykořisťovatelů, a proto se ve většině případů nebudou obracet na příslušné orgány kvůli ochraně svých práv⁶. Situace není o moc lepší, ani když přicestují legálně a z nějakého důvodu oprávnění k pobytu ztratí nebo jeho platnost vyprší. Dostávají se pak do obdobné situace jako nelegální migranti. Uvědomujíce si těžkou sociální a ekonomickou situaci v domovské zemi, jsou ochotni snášet vykořisťující praktiky (nejčastěji zadržování mzdy či dokladů) s vidinou alespoň nějakého minimálního výdělku, který by se dal přivést nebo poslat domů.

U cizinců legálně pobývajících na území je faktorem, který významně zvyšuje jejich zranitelnost vůči vykořisťujícím zaměstnavatelům, **vázanost pracovního povolení** cizince na jednoho zaměstnavatele, na místo práce, na určitý druh práce a na dobu maximálně jednoho roku. Pracovní povolení a povolení k pobytu jsou vzájemně propojené, a proto ztráta nebo ukončení jednoho má za následek zrušení druhého. Tato situace zjevně na straně cizince eliminuje možnosti obrany, pokud ho zaměstnavatel vykořisťuje, a dává mu pouze možnost snášet vykořisťování nebo přijít o zaměstnání a současně i povolení k pobytu.

Zranitelnost cizinců do značné míry ovlivňují také **chybějící informace** o podmínkách zaměstnávání, možnostech obrany vůči vykořisťujícím praktikám i **nedostatek politické vůle** eliminovat okolnosti přispívající k možnému vykořisťování migrantů.

Spotřebitelský tlak na co nejnižší ceny a snaha výrobců o co nejvyšší ziskovost, případně nedostatek finančních prostředků u neziskových subjektů (např. nemocnic) též významně relativizují důležitost dodržování pracovních předpisů a zákazu nucené práce.

⁵ V této zprávě se pro zjednodušení používá generické maskulinum, avšak označení osob v mužském tvaru zahrnují vždy muže i ženy.

⁶ Tuto situaci jasně označila jedna z osob dotazovaných v rámci výzkumu, když řekla, že „nelegální status je bič vykořisťovatelů nad migranty“.

Velmi důležitým faktorem je také **častá percepce migrantů** z ekonomicky slabších či méně rozvinutých zemí jako **těch, kteří jsou obvykle ve spojení se zločinem a berou práci místním lidem**. Je zčásti způsobena i nedostatkem politické vůle tuto situaci měnit. V konečném důsledku snaha o boj se „zločinem spojeným s migranty“ ve formě přitvrzování migrační politiky a velké ochrany pracovního trhu jsou právě těmi faktory, které nakonec nutí cizince k nelegálním aktivitám pro nedostupnost legálních možností výdělků. Poptávka po práci migrantů zjevně existuje, nabídka taky. Je pouze otázkou, zda by nebylo dobré najít způsob, jak by se obě mohly propojit legální cestou a bez rizika pro slabší stranu.

Jaká je právní úprava nucené práce v České republice?

Zákaz nucené práce je obsažen v mezinárodních smlouvách⁷, kterými je ČR vázána a které jsou podle Ústavy součástí právního řádu. V případě rozporu s vnitrostátním předpisem má mezinárodní smlouva přednost⁸. Tento zákaz je obsažen i v základním vnitrostátním dokumentu o lidských právech - v Listině základních práv a svobod⁹. Článek 9 stanoví, že nikdo nesmí být podroben nuceným pracím nebo službám. Dále obsahuje negativní vymezení nucené práce převzaté z Úmluvy o nucené nebo povinné práci¹⁰ a s menšími variacemi obsažené také v Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod a Mezinárodním paktu o občanských a politických právech. Podle něho se zákaz nucené práce nevztahuje například na práce ukládané zákonným způsobem osobám ve výkonu trestu, na vojenskou službu, na službu vyžadovanou zákonem v případě život ohrožujícího nebezpečí či živelních pohrom a na jednání uložené zákonem pro ochranu života, zdraví nebo práv druhých. Pozitivní vymezení nucené práce však toto, ani žádné jiné ustanovení neobsahuje. Proto je nutné použít Úmluvu o nucené nebo povinné práci, která nucenou nebo povinnou práci definuje jako *každou práci nebo službu, která se na kterékoliv osobě vymáhá pod pohrůžkou jakéhokoliv trestu a ke které se řečená osoba nenabídla dobrovolně*¹¹.

Přestože se přijetím Úmluvy státy zavazují trestat nucenou nebo povinnou práci jako trestný čin¹², v českém trestním zákoně¹³ nucená práce jako trestný čin uvedena není¹⁴. Nezmiňuje se však ani v jiných právních předpisech, což způsobuje značné problémy s aplikací zákazu nucené práce, protože její definice není inkorporována do žádné vnitrostátní právní normy. Ze stejného důvodu se objevují také významné problémy s aplikací nové definice trestného činu obchodování s lidmi, která vstoupila v platnost v roce 2004 a vychází z definice obchodování s lidmi obsažené v Palermském protokolu¹⁵ a v Rámcovém rozhodnutí Rady o obchodování s

⁷ Např. Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, 1950, vyhlášena pod č. 209/1992 Sb., čl. 4;

⁸ Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, 1966, vyhlášen pod č. 120/1976 Sb., čl. 8

⁹ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava české republiky, ve znění pozdějších předpisů, čl. 10

¹⁰ Usnesení předsednictva České národní rady 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součástí ústavního pořádku České republiky, ve znění pozdějších předpisů, čl. 9

¹¹ Úmluva č. 29 o nucené nebo povinné práci, 1930, vyhlášena pod č. 506/1990 Sb.

¹² Čl. 2 Úmluvy

¹³ Čl. 25 Úmluvy

¹⁴ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů

¹⁵ Trestní zákon neobsahuje trestný čin nucené práce, obsahuje však trestné činy vydírání a útisku. Tato ustanovení zajišťují trestnost případů, kdy je osoba nucena, aby něco konala, opomenula nebo trpěla prostřednictvím násilí nebo hrozby násilí (vydírání) anebo prostřednictvím zneužití tísně nebo závislosti (útisk). Nucenou práci lze pod tato ustanovení subsumovat.

¹⁵ Protokol o prevenci, potlačování a trestání obchodu s lidmi, zejména ženami a dětmi, doplňující Úmluvu o mezinárodní organizované trestné činnosti, Palermo, 2000

lidmi¹⁶. Podle této definice se za obchodování s lidmi trestá *ten, kdo jiného přiměje, zjedná, najme, zláká, dopraví, ukryje, zadržuje nebo vydá, aby ho bylo užito a) k pohlavnímu styku nebo k jiným formám sexuálního obtěžování nebo zneužívání, b) k otroctví nebo nevolnictví, c) k nuceným pracím nebo k jiným formám vykořisťování*, a to v případech, kdy je předmětná osoba mladší 18 let. Při obchodování s dospělými osobami se pro trestnost vyžaduje navíc použití násilí nebo pohrůžky násilí, lest anebo zneužití omylu, tísně nebo závislosti¹⁷. V obou případech je základní trestní sazba dvě léta až deset let, u kvalifikovaných skutkových podstat může dosáhnout až patnácti let.

Doposud neexistuje rozhodnutí soudu podle této definice a chybějící judikatura způsobuje problémy vyšetřovatelům a policistům, kteří si stěžují na absenci jasného výkladového stanoviska, zejména pokud jde o interpretaci nucené práce.

Pomoc v tomto případě nabízí Mezinárodní organizace práce (MOP), která jako autor Úmluvy o nucené a povinné práci poskytuje návod k interpretaci definice nucené práce (viz výše).

K tomu, aby se jednalo o nucenou práci, definice předpokládá existenci dvou podmínek. Jednak to musí být práce nebo služba, která se vymáhá pod pohrůžkou trestu, a dále musí být splněna podmínka nedobrovolnosti.

V souvislosti s **první podmínkou** se uvádí, že trestem ve smyslu definice může být ztráta práv anebo výhod. MOP dále nabízí 6 indikátorů nucené práce¹⁸, které se v běžných podmínkách u osob podrobených nucené práci vyskytují i v kombinaci.

- ⇒ fyzické či sexuální násilí nebo jeho hrozba
- ⇒ omezení svobody pohybu
- ⇒ dlužní otroctví¹⁹
- ⇒ zadržování odměny za práci či odmítnutí vyplacení odměny
- ⇒ zadržování cestovních či jiných identifikačních dokladů
- ⇒ vyhrožování udáním příslušným úřadům

Druhá podmínka, tedy že se osoba k dané práci nenabídla dobrovolně, se s první do značné míry překrývá. Těžko si lze představit, že někdo vykonává „dobrovolně“ práci, ke které je nucen „pod pohrůžkou trestu“. I v této oblasti však MOP poskytuje určitá vodítka či ukazatele. Je důležité mít na paměti, že i zdánlivě dobrovolné přijetí pracovní nabídky může být výsledkem manipulace nebo neinformovaného rozhodnutí. Jakékoliv omezování možnosti opustit práci bez ohledu na to, zda jde o fyzické omezení nebo psychologický nátlak například formou zadržování mzdy, může být považováno za nucenou práci i v případě, že rozhodnutí o přijetí práce bylo naprosto svobodné²⁰. Indikátory nedobrovolnosti se s indikátory pohrůžky trestu mohou do značné míry prolínat. Jako ukazatele naznačující splnění podmínky nedobrovolnosti podle definice nucené práce MOP uvádí:

¹⁶ Rámcové rozhodnutí Rady 2002/629/JHA o boji proti obchodování s lidmi

¹⁷ Ust. § 232a trestního zákona

¹⁸ International Labour Office, 2005, Human Trafficking and Forced Labour Exploitation – Guidance for Legislation and Law Enforcement, Geneva, str. 18

¹⁹ Podle Dodatkové úmluvy OSN o zákazu otroctví, obchodu s otroky a institutů a praktik podobných otroctví, 1956, je definováno jako stav anebo okolnost, které jsou založené na závazku dlužníka, že poskytne svoje služby anebo služby osoby, kterou má pod kontrolou, jako zajištění dluhu, a to za předpokladu, že hodnota těchto služeb podle rozumného odhadu se neuplatňuje k umoření dluhu anebo že délka a povaha těchto služeb není příslušně omezena a definována. (Vlastní překlad.)

²⁰ Podle International Labour Office, 2005, Human Trafficking and Forced Labour Exploitation – Guidance for Legislation and Law Enforcement, Geneva, str. 21

- ⇒ podvod nebo falešné sliby ohledně druhu a podmínek práce
- ⇒ zadluženost (nemusí jít přímo o dlužní otroctví), způsobená pozměňováním účtů, přehnanými cenami, podhodnocením vyráběného zboží nebo poskytované služby, nadhodnocenými úrokovými sazbami apod.
- ⇒ psychický nátlak tj. příkaz k práci zajištěný výhrůžkou trestu za neuposlechnutí
- ⇒ zbavení osobní svobody, uvěznění v místě výkonu práce
- ⇒ zadržování nebo nevyplácení odměny za práci
- ⇒ zadržování dokladů nebo jiných hodnotných věcí
- ⇒ prodej osoby do vlastnictví jiného

Mezi tyto ukazatele dále patří i zdědění otrockého či jiného nesvobodného postavení a únos, ale tyto se v našich podmínkách téměř nevyskytují²¹.

Jak uvádí MOP, úplná implementace standardů MOP o právech spojených s prací pro všechny pracovníky, včetně migrantů, je klíčová při snaze o odstranění podmínek, které umožňují obchodníkům s lidmi a bezohledným zaměstnavatelům vykořisťovat pracovníky díky jejich státní příslušnosti a pobytovému statusu.²²

Z tohoto pohledu je pak velmi důležité, zda existuje efektivní kontrola dodržování pracovních podmínek a standardů. Kontrolní mechanismy na úseku práce a zaměstnanosti jsou v České republice poměrně propracované. Základními právními předpisy v této oblasti jsou zákoník práce²³, zákon o zaměstnanosti²⁴ a zákon o inspekci práce²⁵.

Zákoník práce ukládá všem zaměstnavatelům povinnost pečovat o vytváření a rozvíjení pracovněprávních vztahů v souladu se zákoníkem a dalšími předpisy a s dobrými mraví²⁶. Při porušování pracovněprávních předpisů zaměstnavatelem je kontrolní pravomoc dána nadřízenému orgánu zaměstnavatele, odborovým orgánům, úřadům práce a inspektorátům práce²⁷. Nadřízeným orgánem zaměstnavatele je orgán, který řídí zaměstnavatele²⁸ a sleduje, jak plní své povinnosti při vytváření pracovněprávních vztahů. Je oprávněn ze zjištěných porušení vyvozovat důsledky. Existuje-li u zaměstnavatele odborová organizace, má odborový orgán pravomoc vykonávat u zaměstnavatele kontrolu nad dodržováním pracovněprávních předpisů, vnitřních předpisů a závazků vyplývajících z kolektivních smluv.

Úřady práce a inspektoráty práce provádějí kontroly jednak z vlastní iniciativy, jednak na základě podnětu ke kontrole. Jejich pravomoc na úseku kontrolní činnosti je rozdělena. Inspektoráty práce vykonávají kontrolu zaměřenou na dodržování pravidel týkajících se

²¹ Podle International Labour Office, 2005, A global alliance against forced labour, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights and Work, Report I (B), International Labour Conference, 93rd Session, Geneva, str. 6

²² International Labour Office, 2005, Human Trafficking and Froced Labour Exploitation – Guidance for Legislation and Law Enforcement, Geneva, str. 21

²³ Zákon č. 65/1965 Sb, zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů

²⁴ Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů

²⁵ Zákon č. 251/2005 Sb., o inspekci práce, ve znění pozdějších předpisů

²⁶ Ust. § 8 odst. 3 zákoníku práce

²⁷ Ministerstvo práce a sociálních věcí, Informace pro občany při porušování pracovněprávních předpisů zaměstnavatelem, k dispozici na www.mpsv.cz/cs/49

²⁸ Např. zakladatelé státních podniků, zřizovatelé rozpočtových a příspěvkových organizací.

bezpečnosti práce, pracovní doby, mzdy, pracovních podmínek či kolektivního vyjednávání²⁹. Úřady práce se zaměřují zejména na kontrolu závazků vyplývajících ze zákona o zaměstnanosti, tedy na úseku zprostředkování zaměstnání, podpory v nezaměstnanosti, pracovních agentur, zaměstnávání zaměstnanců ze zahraničí, aktivní politiky zaměstnanosti apod.³⁰. Oba subjekty, inspektoráty i úřady práce, poskytují podle zákona také poradenství v oblasti svojí působnosti, avšak je diskutabilní, nakolik je tato služba, vzhledem k jazykové bariéře a nedostatku informací, využitelná pro pracující cizince³¹.

Přestože je kontrola na úseku práce a zaměstnanosti poměrně dobře zajištěna, není zcela jasné, kdo by měl vykonávat kontrolu dodržování zákazu nucené práce vzhledem k tomu, že tento pojem se kromě Listiny základních práv a svobod a trestního zákona (a to pouze jako jeden z účelů obchodování s lidmi) v žádném dalším vnitrostátním předpisu neobjevuje.

Za této situace vlastně není možné žalovat kohokoliv za porušení zákazu nucené práce, přičemž nucenou práci lze považovat za důsledek neschopnosti státu zajistit na svém území dodržování standardů v oblasti pracovních podmínek. Úmluva o nucené a povinné práci nerozlišuje mezi státními příslušníky a občany cizích států, a tudíž se povinnost státu chránit osoby před nucenou prací vztahuje i na migranty. To je zvláště důležité v kontextu České republiky, která přistoupila k mnoha úmluvám Mezinárodní organizace práce, ale není mezi nimi ani jedna z těch, které zajišťují ochranu práv migrantů³².

Jaké jsou možnosti pomoci obchodovaným osobám?

Státem garantovaný a financovaný systém péče o obchodované osoby funguje v ČR od roku 2003, kdy byla vládou přijata Národní strategie boje proti obchodování s lidmi za účelem sexuálního vykořisťování v ČR³³ (dále jen „Strategie“) jako první komplexní a systémový vládní dokument zabývající se touto problematikou v ČR. Součástí strategie byl i Model podpory a ochrany obětí obchodu s lidmi za účelem sexuálního vykořisťování (dále jen „Model“), který představoval mechanismus spolupráce zainteresovaných subjektů (vládních i nevládních) s cílem poskytnout obchodovaným osobám adekvátní péči. Přijetí Strategie a vytvoření Modelu předcházelo předávání zkušeností nevládních neziskových organizací s poskytováním služeb obchodovaným osobám³⁴ a aktivní účast ČR na Globálním programu OSN proti obchodování s lidmi, který se realizoval v letech 2002 – 2004. Jeho cílem bylo mimo jiné i vytvoření funkčního systému péče pro obchodované osoby.

Jak vyplývá z názvu Strategie, pomoc v rámci Modelu byla poskytována výlučně osobám obchodovaným za účelem sexuálního vykořisťování. To souviselo s tehdejší legislativou, neboť až do roku 2004 obchodování s lidmi podle trestního zákona představovalo pouze zlákaní, najmutí nebo dopravení ženy (od roku 2002 osoby obecně) do ciziny (od roku 2002 i

²⁹ Zejména na základě zákoníku práce, zákonů o mzdě, o platu, o kolektivním vyjednávání a o cestovních náhradách.

³⁰ Navíc kontrolují úřady práce i dodržování zákona o ochraně zaměstnanců před platební neschopností zaměstnavatele.

³¹ Ust. § 8 odst. 1 písm. f) zákona o zaměstnanosti a ust. § 4 odst. 2 písm. d) a § 5 odst. 1 písm. k) zákona o inspekci práce.

³² Zejména Úmluva č. 97 o migraci za prací a Úmluva č. 143 o doplňujících ustanoveních týkajících se migrujících pracovníků

³³ Usnesení vlády ČR č. 849 ze dne 3. září 2003

³⁴ V tomto směru přispěla významnou mírou La Strada ČR, která byla dlouhé roky jedinou organizací, která tyto služby poskytovala.

z ciziny) s úmyslem, aby jí tam bylo užito k pohlavnímu styku s jiným. Až novelou trestního zákona z roku 2004³⁵ byla definice rozšířena o další formy obchodu s lidmi včetně nucené práce (viz část pojednávající o právní úpravě).

Od roku 2004 se Model dále modifikoval, přizpůsoboval praxi a byl přejmenován na Program podpory a ochrany obětí obchodování s lidmi v ČR (dále jen „Program“)³⁶. Název indikuje, že již není vyloučeno zařadit do Programu osoby obchodované za jiným účelem, než je sexuální vykořisťování. Ke dni konečné finalizace textu tohoto výzkumu³⁷ byla však do Programu zařazena pouze jedna osoba obchodovaná za jiným účelem, než je sexuální vykořisťování³⁸. Přestože o vstup do Programu požádalo více osob, nedostaly pozitivní stanovisko policie k zařazení.

Obecně je Program přístupný cizincům a cizinkám i občanům a občankám ČR, kteří důvodně prohlásí, že se stali oběťmi obchodování s lidmi. Není rozhodující, zda jde o obchod přeshraniční nebo v rámci státních hranic, a nejsou vyloučeny ani další formy obchodování kromě sexuálního vykořisťování. Podmínkou vstupu do Programu je však spolupráce s orgány činnými v trestním řízení. Ta sice není vyjádřena v dokumentech k Programu, ale v praxi se jí nelze vyhnout. Program totiž podle příslušných dokumentů začíná 30denní lhůtou, ve které si má obchodovaná osoba promyslet svou spolupráci s orgány činnými v trestním řízení. V praxi se ale k návrhu na zařazení osoby do Programu, pokud jej podává nezisková organizace, a ne policie, vždycky vyžaduje stanovisko policie k případu.

Jedná se tu o praktickou aplikaci slova „důvodně“ při vymezení okruhu osob oprávněných ucházet se o vstup do Programu na ty, jež důvodně prohlásí, že se staly oběťmi obchodování s lidmi. Slovo „důvodně“ znamená, že musí existovat skutečnosti, které opodstatňují zařazení osoby do Programu. Tyto skutečnosti ověřuje policie ve formě stanoviska k návrhu neziskové organizace, na základě kterého se o návrhu rozhoduje.

Toto je jeden z důvodů, pro který přes teoretickou možnost Program téměř není využíván osobami obchodovanými za jiným účelem, než je sexuální vykořisťování. Tato otázka ale souvisí i s dalšími důvody, jako je nejasná interpretace „nucené práce a jiných forem vykořisťování“ v definici obchodování s lidmi. Ta v praxi komplikuje vyšetřování i zařazování potenciálních obětí do Programu. Často je pro příslušné orgány těžké odlišit nucenou práci od špatných pracovních podmínek, případně nucenou práci od obchodu s lidmi za účelem nucené práce. Dalším důvodem je i nedostatek kapacit příslušných orgánů činných v trestním řízení, které nebyly navýšeny v souvislosti s rozšířením skutkové podstaty trestného činu obchodování s lidmi. Velmi problematickou je stále (mimo jiné i z výše

³⁵ Zákon č. 537/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů

³⁶ V rámci Programu jsou obchodovaným osobám nabízeny především následující služby: okamžité vysvobození z místa vykořisťování, legalizace pobytu na území ČR po dobu trvání trestního řízení, ve výjimečných případech možnost udělení trvalého pobytu z humanitárních důvodů, ubytování na utajeném místě, finanční podpora, doprovodná sociální práce, psychosociální poradenství a psychologické služby, právní poradenství, tlumočení, zdravotní péče, rekvalifikační kurzy, pomoc při hledání zaměstnání, pomoc s péčí o děti apod. V nejzávažnějších případech existuje možnost zařazení oběti do programu ochrany svědka podle zákona č. 137/2001 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením a o změně zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů. Tato možnost zatím nebyla u obětí obchodování s lidmi v České republice v praxi využita.

³⁷ 30. 4. 2006

³⁸ Podle evaluačního výzkumu Programu představují osoby obchodované za jiným účelem, než je sexuální vykořisťování, 44% všech klientek nezařazených do Programu (Demografické informační centrum o.s., 2006, Evaluační výzkum: Program podpory a ochrany obětí obchodování s lidmi v ČR, Praha, Ministerstvo vnitra ČR, str. 34

uvedených důvodů) identifikace osob obchodovaných za jinými účely, než je sexuální vykořisťování. Zvláště v situaci, kdy ani identifikace osob obchodovaných za účelem sexuálního vykořisťování není ujasněná a jednotně aplikovaná všemi relevantními subjekty.

Důležitým bodem je však i neochota rozšiřovat Program i pro osoby obchodované za jinými účely spojená s obavami z velkého nárůstu potenciální klientely a s nedostatečnou kapacitou Programu tento nárůst absorbovat. Jisté, ale zatím nejasné možnosti řešení se diskutují v souvislosti s transpozicí Směrnice Evropské rady 2004/81/EC. Na jejím základě byla přijata novela cizineckého zákona, která přináší možnost udělení víza za účelem ochrany obchodovaným osobám a dalším cizincům, kteří se stali oběťmi převaděčství za předpokladu, že spolupracují s orgány činnými v trestním řízení. V této souvislosti se diskutuje o vytvoření speciálního programu pro tuto kategorii osob, mezi které by patřily i osoby obchodované za jinými účely, než je sexuální vykořisťování. Navíc ministerstvo vnitra připravuje na druhou polovinu roku 2006 koncepční materiál, který by měl být zaměřen na tuto kategorii osob.

Teoreticky by tedy osoby obchodované za jiným účelem, než je sexuální vykořisťování, měly mít stejné možnosti podpory a ochrany jako osoby obchodované do sexuálního průmyslu. V praxi to však z důvodů uvedených výše nefunguje. Naději na komplexnější řešení této problematiky by mohly přinést zmiňované aktivity ministerstva vnitra. Důležité však je, aby se do řešení problematiky zapojily i další rezorty, zejména ministerstvo práce a sociálních věcí jako ústřední orgán státní správy pro oblast zaměstnanosti a gestor sledování smluvních závazků vyplývajících z úmluv MOP. Mnohé nevládní organizace jsou také schopny přispět svojí odborností do diskuse o zákazu nucené práce a jeho uplatňování v ČR a být přínosem ve snaze o nalezení vhodného řešení v této oblasti.

Výstupy z výzkumu

Výstupy z dotazníkového šetření

V rámci dotazníkového šetření se vrátilo 20 z 35 rozeslaných dotazníků, z nichž 6 vyplnili příslušníci a příslušnice Služby cizinecké a pohraniční policie PČR (SCPP), 5 zaměstnanci Správy uprchlických zařízení (SUZ), 8 pracovníci a pracovnice nevládních neziskových organizací (NNO) a 1 příslušnice Služby kriminální policie a vyšetřování PČR (SKPV). V několika vrácených dotaznících však nebyly vyplněny odpovědi na všechny otázky.

První dvě otázky se zaměřovaly na to, **zda mají respondenti jakékoli v informace o nucené práci a o obchodu s lidmi za účelem nucené práce v ČR**. Většina dotazovaných odpověděla na tyto otázky kladně, pouze v jednom případě byla odpověď záporná. Šlo o dotazník vyplněný zaměstnanci SUZ. Z této instituce se však vrátilo 5 dotazníků a všechny zbylé poskytují poměrně konkrétní informace. Dotazovaní příliš nerozlišovali mezi nucenou prací a obchodem s lidmi za účelem nucené práce, avšak v praxi se tyto pojmy často prolínají a za legislativních podmínek v ČR mohou v některých případech úplně splývat. Přestože otázka nesměřovala k tomu, aby respondenti uváděli definice těchto pojmů, v některých případech se tak stalo. Respondenti pak zmiňují zneužívání tísnivé situace cizinců, v jednom případě byl obchod s lidmi za účelem nucené práce označen za „otroctví ve třetím světě“. Toto chápání se dále odrazilo i v dalších odpovědích, a proto nebyly vždy všechny započítány mezi relevantní odpovědi na danou otázku.

Dále respondenti odpovídali na otázku, **zda mají uváděné informace z osobní zkušenosti, a pokud ne, pak z jakého zdroje**. Z povahy subjektů, které dotazníky vrátili vyplněné, vyplývá, že informace o nucené práci a obchodu s lidmi za účelem nucené práce nemají dotazovaní z vlastní zkušenosti, ale povětšinou z přímého kontaktu s migranty, kteří popisované situace zažili.

Obdobná byla otázka, **v jaké roli se respondenti k těmto informacím dostali**, a zřejmě proto ji někteří dotazovaní nechali nezodpovězenou (4). Podle zbylých odpovědí se respondenti k těmto informacím dostali jako policisti a policistky (5), pracovníci a pracovnice SUZ (4) a jako osoby pracující na různých pozicích v NNO (4).

Další otázka směřovala k tomu, **v jakých průmyslových (pracovních) odvětvích se podle respondentů objevuje nucená práce**. Tato otázka byla relevantně zodpovězena v 16 dotaznících. Ve zbylých čtyřech dvakrát nebyla vyplněna, jednou byla vyplněna pouze z pohledu sexuálního vykořisťování (což není předmětem tohoto šetření) a jednou byla zodpovězena osobou, která pod obchodem s lidmi za účelem nucené práce rozuměla otroctví ve třetím světě, což některé další odpovědi významně zkresluje, a proto nebyla započítána mezi relevantní odpovědi. Z průmyslových odvětví, kde se podle respondentů objevuje nucená práce, bylo nejčastěji zmiňováno stavebnictví (v 11 případech). Dalšími nejčastěji uváděnými oblastmi bylo zemědělství, včetně zahradnictví a lesnictví, uvedeno v 6 případech, a oblast služeb (obsluha v restauracích, úklid, práce v baru/kuchyni), zmiňovaná ve 4 případech. V několika odpovědích se objevila i práce ve skladech a nemocnicích či v oblasti prostituce. Ojedinele byly uváděny i případy nátlaku k páčání trestné činnosti, nucená práce v domácnostech a nucená žebrota.

Ve svých odpovědích na tuto otázku se respondenti vyjadřovali také k povaze práce (9). Ve 4 případech uvedli, že jde o fyzicky náročnou a špatně placenou práci bez zajištění bezpečnosti a o zneužívání cizinců k nucené práci. Jmenovali také pomocné práce v různých oblastech (3) a manuální práce (2).

Tato otázka byla dále rozšířena o podbody směřující k zjištění státní příslušnosti osob objevujících se v kontextu nucené práce a způsobu, jakým se tyto osoby dostaly do ČR. V drtivé většině případů byly zmiňovány osoby z bývalého Sovětského svazu (v 17 případech), z toho nejčastěji z Ukrajiny (11), Ruska (5), Moldávie (4), Kazachstánu (2), Gruzie (2), Běloruska (1) a Čečenska (1). Druhou nejčastěji zmiňovanou oblastí byla Asie (v 6 případech). Pokud se uvádějí konkrétní země, pak je to Mongolsko (3), Čína (2) a Vietnam (1). Tyto informace jsou v souladu s oficiálními statistikami, podle nichž je v ČR na pracovním trhu mezi cizinci z třetích zemí nejvíce občanů Ukrajiny a Vietnamu³⁹. Ve 2 případech jsou dále zmiňováni bulharští státní příslušníci, přičemž u žen se nucená práce jasně dává do souvislosti s prostitucí. Ojedinele jsou v odpovědích uvedeni i občané bývalé Jugoslávie, Rumunska a Slovenska.

Otázka na způsob, jakým se tyto osoby dostaly do ČR, byla často interpretována jako otázka na dopravní prostředky, případně nebyla zodpovězena vůbec. Ze zbylých 9 případů ve 2 respondenti uvedli, že migranti se na území ČR dostávají nelegálně, např. podvodným získáním povolení k pobytu či víza. V ostatních 7 případech však jasně převládá informace o legálním resp. pololegálním⁴⁰ vstupu na území s platným turistickým či dlouhodobým vízem

³⁹ Horáková M., 2004, Trendy v zahraničních pracovních migracích v ČR v letech 1995-2004, Praha, VÚPSV, str. 4

⁴⁰ Myslí se vstup na základě pozvání české ho občana, kterého však cizinec nezná.

nebo pracovním povolením a tedy současně i s povolením k pobytu. V jednom z dotazníků SCPP se uvádí souvislost mezi zavedením vízové povinnosti a nárůstem výskytu nelegálního překročení hranice, což je v souladu s častou argumentací NNO, že zpřísnování migrační politiky často vede k větší závislosti migrantů na lidech, kteří dokáží využívat k překročení hranic nelegálních prostředků a cest. Jedna z odpovědí také podporuje poznatek z praxe, že cizinci jsou často obchodováni/rekrutováni k nucené práci až na území ČR v důsledku těžkého sociálního a finančního postavení, do něhož se jako cizinci často dostávají. Tuto situaci jasně ilustruje jedna z odpovědí, v níž se uvádí: „Také jde o cizince, kteří mají problém s pobytem – cizinecká policie jim jej neprodloužila – a oni v návaznosti na to spadnou do ilegality a stávají se snadnou kořistí pro obchodníky s nucenou prací.“ V dotaznících se také uvádí téměř „klasický“ případ vykořisťování v rámci klientského systému, kdy po příjezdu „klient“ cizincům najde práci a sebere jim doklady. Po skončení práce jim však nezaplatí a oni se ocitají v nelehké situaci, kdy si musí zajistit peníze alespoň na návrat domů.

Další dvě otázky se zaměřovaly na **zjištění informací o pracovních a životních podmínkách**. Ze 16 relevantních odpovědí⁴¹ se všichni respondenti shodli na tom, pracovní podmínky cizinců v kontextu nucené práce či obchodu s lidmi za účelem nucené práce jsou minimálně nestandardní až velmi špatné. Vyjádření v dotaznících se pohybovala od velmi obecných až k poměrně podrobným popisům. V rámci obecných vyjádření jsou zmiňovány podmínky „pro nás dosti nepředstavitelné“, „práce bez pravidel a podmínky jako v gulagu“ anebo „zaměstnání bez záruk“. V podrobnějších popisech se uvádí, že cizinci museli pracovat 10 popř. 12 až 16 hodin denně (7 dní v týdnu), bez smlouvy, zdravotního pojištění, za minimální anebo žádnou mzdu, byla jim omezována svoboda pohybu, odebírány doklady a vyhrožováno udáním na policii či fyzickým násilím jim nebo blízkým osobám.

Pokud jde o životní podmínky, informace v dotaznících nejsou příliš podrobné a omezují se na konstatování, že cizinci, na které je výzkum zaměřený, žijí obvykle v ubytovnách a že podmínky v nich jsou ubohé či nuzné často s velmi nízkým hygienickým standardem (8). V jednom případě se zmiňuje dlužní otroctví. Z popisu v dotazníku nelze určit, zda o dlužní otroctví skutečně šlo, ale podle popsanych skutečností k němu rozhodně dojít mohlo, což je v souladu s poznatky z praxe. Ve 2 případech se uvádí omezování práv a svobody pohybu a vyhrožování udáním příslušným úřadům. Ve 3 případech se zmiňuje vyhrožování násilím nebo fyzické či sexuální násilí. Zadržování mzdy a dokladů vyplývá z dotazníků jako běžná praktika (zmíněno v 9 a 7 případech). Základní indikátory nucené práce podle MOP¹⁸ a jejich četnost podle odpovědí v dotaznících jsou uvedeny v následující tabulce.

Indikátor	Četnost výskytu
Vyhrožování násilím nebo fyzické či sexuální násilí	3
Omezování svobody pohybu	2
Dlužní otroctví	1
Zadržování odměny za práci anebo nevyplácení odměny	9
Zadržování pasu či identifikačních dokladů	7
Vyhrožování udáním příslušným úřadům	2

Na otázku, **zda je nucená práce v ČR problémem**, odpovědělo 9 respondentů kladně a 7 záporně. Z kladných odpovědí 5 respondentů označilo problém nucené práce jako závažný

⁴¹ Důvody vyloučení 4 odpovědí jsou stejné jako u předchozí otázky.

nebo rozsáhlý. Některé z odpovědí se soustřeďují na postavení migrantů a uvádějí, že situace, v níž se tito lidé nacházejí, je problémem a že problémem je také jejich nelegální status, který je uvádí do zranitelného postavení. Jedna odpověď je polemická a uvádí, že je otázkou, pro koho je nucená práce problém. Pro migranty určitě a pro ostatní lidi až v momentě, kdy se kvůli tísní cizinci uchýlí k nezákonné či trestné činnosti. V záporných odpovědích se zmiňuje, že problémem není nucená práce, ale nelegální práce a nelegální pobyt cizinců, kriminalita a porušování zákonů.

Dále respondenti odpovídali na otázku, **kdo si myslí, že se nejčastěji dostane do kontaktu s migranty obchodovanými za účelem nucené práce**. V 15 případech byly označeny státní orgány, z nich nejčastěji policie (14) a pracovníci azylových zařízení (6). Další skupinou jsou NNO (5) a ve dvou případech byli označeni lidé na pracovištích a na stavbách, kde migranti pracují.

Na poslední otázku, které subjekty by podle respondentů měly být nejdůležitější v řešení otázky obchodu s lidmi za účelem nucené práce v ČR, bylo poskytnuto pouze několik přímých odpovědí. Mnozí z dotazovaných diskutovali o možných řešeních anebo sdíleli zkušenosti ze zahraničí. Mezi přímými odpověďmi se nejčastěji objevuje policie a ministerstvo vnitra (5), ve 3 případech se uvádí, že řešení se musí hledat na politické úrovni. Jedna z odpovědí označuje za důležité, aby policie a jiné státní složky tuto problematiku vnímaly jako skutečný problém a nezpochybňovaly výpovědi obětí a svědků. Další předpokládá, že nejdříve by měl existovat někdo, kdo by tuto otázku chtěl řešit.

V návrzích je zmíněno, že snížení počtu těchto případů by mohlo přinést zjednodušení žádosti o práci a pobyt v ČR. „Pokud si obyčejný člověk dokáže vyřídit vše sám, potom nebude potřebovat prostředníka a nebude se tak vystavovat riziku podvodu a zneužití.“ Zajímavým je také příklad ze zahraničí, podle kterého v některých zemích existuje zákon, na jehož základě zaměstnavatelé zodpovídají za zaměstnance, kteří pracují na půdě jejich podniku. To by mohlo pomoci s řešením současné situace, kdy „klienti“⁴² přebírají zodpovědnost za nedodržování standardů v oblasti pracovních podmínek pod hlavičkou zprostředkovatelné práce.

⁴² Zprostředkovatelé práce pro pracovníky zejména z bývalého Sovětského svazu nejčastěji spojovaní s ukrajinskou komunitou v ČR.

Výstupy z rozhovorů s migranty a relevantními odborníky⁴³ a z případových studií⁴⁴

V této části výzkumu se podařilo shromáždit hlavně informace týkající se ukrajinské a vietnamské migrantské komunity v ČR. Informace z ukrajinského prostředí poskytli migranti samotní. Informace z vietnamského prostředí byly získány od odborníků, kteří s komunitou přicházejí do styku, a částečně i ze zkušeností společnosti La Strada ČR s poskytováním sociálních služeb osobám pocházejícím z Vietnamu. Toto zaměření zrcadlí existující vybudované kanály získávání informací z migrantských komunit. Navíc koresponduje také s oficiálními statistickými údaji, podle kterých jsou občané Vietnamu a Ukrajiny nejpočetnějšími skupinami cizinců ze třetích zemí mimo EU na území ČR⁴⁵ a stejně tak jsou i nepočetnějšími skupinami cizinců z třetích zemí na českém pracovním trhu².

Situace před odjezdem, motivace, přeprava, kontakt na práci, imigrační status

Situace migrantů v zemi původu je bezesporu nejdůležitějším faktorem, jenž ovlivňuje jejich rozhodnutí hledat uplatnění v zahraničí. Otázka existence pracovních příležitostí obecně či příležitostí s potenciálem uspokojit jejich životní potřeby a životní potřeby blízkých osob je v tomto smyslu klíčová. Důležitá je také kvalifikace, která může být faktorem ovlivňujícím šířku jejich možností v rámci pracovní migrace. Neméně významnou je také existence migrační historie a akceptace migrace jako možnosti řešení těžké životní situace u populace v zemích původu. Příkladem oblasti, kde je tento faktor silně přítomen, je západní Ukrajina,

⁴³ V rámci výzkumu byly uskutečněny rozhovory s 20 respondenty, z nichž 15 bylo z řad migrantů a 5 bylo vedeno s odborníky, kteří se v rámci pracovní činnosti dostávají do kontaktu s problematikou obchodu s lidmi, nucené práce a obchodu s lidmi za účelem nucené práce.

Rozhovory s migranty probíhaly formou tří fokusních skupin, z nichž první byla složena ze 4 žen, 3 Ukrajinek a 1 Moldavanky žijící před příjezdem do ČR na Ukrajině, ročníky 1954 až 1975. V ČR pracovaly jako zemědělské dělnice a kontakt byl navázán poté, co se v pražské kanceláři Mezinárodní organizace pro migraci byly informovat o možnostech a pravidlech pobytu na území. Další skupinu tvořilo 5 žen, Ukrajinek, ročníky 1964 až 1983. Během pobytu na území pracovaly v pohostinství jako servírky, kuchařky a uklízečky. Kontakt však byl navázán až po jejich zajištění cizineckou policií, za pobytu v zajišťovacím zařízení pro cizince. Třetí skupina byla složena ze 6 mužů, z nichž 2 byli občané Běloruska a 4 občané Ukrajiny, ročníky 1959 až 1985. V ČR pracovali ve stavebnictví a kontakt byl navázán po opakovaných setkáních v prodejně potravin poblíž staveniště, na kterém pracovali.

Mezi odborníky, s nimiž byly vedeny rozhovory, byli pracovníci tří odborů ministerstva vnitra, které se zabývají otázkou obchodu s lidmi a migrace, a to odboru prevence kriminality, odboru bezpečnostní politiky a odboru azylové a migrační politiky. Další dva rozhovory byly uskutečněny s policisty z oddělení obchodu s lidmi, kteří se specializují na vietnamskou komunitu v pražské centrále Útvaru odhalování organizovaného zločinu Služby kriminální policie a vyšetřování Policie ČR. Poslední rozhovor byl veden s tlumočnicí vietnamštiny, která je vietnamské národnosti.

⁴⁴ Případové studie vypracované v rámci výzkumu zahrnují tři příběhy čtyřech lidí, kteří přijeli do ČR za prací a byli během pobytu podrobena nucené práci. Šlo o tři ženy ukrajinské a jednoho muže běloruské státní příslušnosti. Paní „N“, 22 let, s ukončeným základním vzděláním, bez předchozích pracovních zkušeností, byla nejdříve vykořisťovaná v rámci nucené prostituce a poté při pracích v domácnosti. Pan „C“, 48 let, s vysokoškolským vzděláním, byl propuštěn z práce ve školství a poté se snažil svoji těžkou finanční situaci řešit prací v zahraničí. V ČR nejdříve pracoval v lesnictví a později vykonával pomocné práce při stavbách a údržbě soukromých objektů. Paní „T“ a „L“, 38 let, obě učitelky na základní škole, dlouhodobě nezaměstnané, pracovaly v ČR v zemědělství jako sběračky chmelu.

⁴⁵ Český statistický úřad, 2005, Cizinci v České republice, Praha

kde je pracovní migrace běžnou součástí produktivního života mnoha lidí. Velká část obyvatelstva má zkušenosti s prací v zahraničí a síť kontaktů na zprostředkovatele práce v cizině - tzv. „klienty“ - je přístupna komukoliv, kdo má zájem využít jejich služeb.

Migranti kontaktovaní v rámci výzkumu řešili před odjezdem buď otázku existenční nouze vyplývající ze ztráty práce či dlouhodobější nemožnosti pracovního uplatnění, anebo byli v situaci, kdy měli možnost výdělku, ten však nepostačoval na pokrytí životních potřeb podle jejich představ. Šlo tedy o tzv. „přivýdělek“ k zajištění lepšího standardu. Z hlediska vzdělání měly osoby se základním a středoškolským vzděláním mezi kontaktovanými téměř stejné zastoupení s mírnou převahou středoškoláků. V menšině byly osoby s vysokoškolským vzděláním, těch byla mezi kontaktovanými zhruba šestina.

Motivace odjezdu je vždycky téměř identická. Důvodem je možnost výdělku, který se v mnoha případech přiveze nebo posílá domů a jehož účelem je finančně podpořit rodinu/blízké v zemi původu. Zejména u osob z Vietnamu je to vyloženě existenční otázka. Z vydělaných prostředků živí rodinu, která by jinak řešila problém zajištění základních životních potřeb. Rodinné vazby jsou u Vietnamců i po odjezdu z domova nadále silné, a proto je běžné, že pokud se někomu z rodiny podaří uplatnit v ČR, počítá se s příjezdem zbylé rodiny za ním. V jednom případě byl zjevně ekonomický motiv pracovní migrace do zahraničí kombinován s politickými problémy, jelikož kontaktovaná osoba ztratila v zemi bývalého Sovětského svazu práci z důvodu pozbytí politické důvěry. K takové kombinaci může docházet i v dalších případech, například kvůli celkově nestabilní situaci a nedodržování lidských práv ve Vietnamu, ekonomický motiv je však přítomen v podstatě ve všech případech.

Přeprava a získávání kontaktů pro zajištění práce v zahraničí probíhají různými způsoby, ale je možné vysledovat jisté vzorce. Na Ukrajině existuje široká síť zprostředkovatelů práce, kteří působí ve více či méně formalizovaných strukturách, s kontakty v ČR. Díky těmto osobám přijíždějí Ukrajinci vybaveni telefonními čísly na místní kontaktní osoby anebo na ubytovny, kde mohou kontaktní osoby najít. Obsah seznamů s telefonními čísly během pobytu rozšiřují na základě předávání si informací mezi sebou. Zprostředkování se samozřejmě děje za úplatu v různé výši dosahující i 1000 EUR za vyřízení příslušných formalit.

Zprostředkování a přeprava se v některých případech uskutečňuje i formální cestou, to znamená přes oficiální zprostředkovatelskou agenturu. Tak tomu bylo v jednom ze zkoumaných případů, kdy agentura za poplatek (500 USD) na základě smlouvy vyřídila potřebné doklady (víza, pracovní povolení) a zprostředkovala uzavření pracovní smlouvy se zaměstnavatelem v ČR. Podle smlouvy o zprostředkování práce, kterou s uchazečem uzavřela, agentura nenesla žádnou odpovědnost za případné nedodržení pracovních podmínek zaměstnavatelem.

U migrace z Vietnamu je také obvyklé, že do přepravy je zapojena třetí osoba zajišťující propojení mezi Vietnamem a ČR. Většinou jde o přepravu uskutečňovanou tzv. neformální cestou prostřednictvím širšího okruhu známých či dalších osob. Profesionální agentury jsou podle získaných informací ve významně menším rozsahu zapojeny do aktivit, které mohou vyústit v nucenou práci. Do přepravy jsou zapojeny organizované skupiny převaděčů a obchodníků s lidmi, kteří si mezi sebou přepravované osoby předávají.

Přeprava a zprostředkování se vždycky děje za úplatu. Tato praxe samozřejmě nejhůře postihuje osoby z chudých poměrů, které příslušnou částku nemohou z vlastních zdrojů zaplatit. Evropané tuto otázku často řeší půjčkou z banky nebo od fyzických osob, což po návratu významně komplikuje jejich beztak těžkou situaci v zemi původu, pokud jsou v ČR předmětem vykořisťování, v jehož důsledku jim není vyplacena slíbená mzda nebo je vyplacena pouze její malá část. Ve vietnamské komunitě se otázka nedostatku prostředků k pokrytí nákladů za přepravu a zprostředkování řeší půjčkou v rámci struktury zprostředkovatelů/zaměstnavatelů, kteří jsou téměř bez výjimky rovněž vietnamské národnosti. Půjčku si musí příslušná osoba po příjezdu do ČR odpracovat, přičemž tento postup může často znamenat její uvrhnutí do situace nucené práce anebo přímého dlužního otroctví.

Doprava do ČR se zajišťuje různými způsoby, jež závisí zejména na zemi původu. Z Ukrajiny se nejčastěji přijíždí linkovými autobusy, vlakem anebo přepravu zajišťuje zprostředkovatel svými prostředky. V případě Vietnamu existují dvě cesty, a to pozemní přes Rusko, při které se využívají místní převaděči, nebo letecká, kterou zajišťují osoby z Vietnamu.

Pokud jde o imigrační status při vstupu, stále více se potvrzuje, že obchod s lidmi či vykořisťování v podmínkách nucené práce jsou mnohem méně spojeny s nelegálním překročením státních hranic, než se obecně předpokládá. Ze zjištěných informací vyplývá, že u osob z Ukrajiny jednoznačně převládá legální vstup na území buď na turistická víza, nebo s povolením k pobytu za účelem výkonu práce a pracovním povolením. Ani tato situace však migrantům nezaručuje ochranu před vykořisťováním. Pracovní povolení je svázáno s povolením k pobytu a vždycky platí pouze pro jednoho konkrétního zaměstnavatele maximálně na jeden rok, což dává zaměstnavateli nad zaměstnancem velkou moc. (Pokud v této situaci zaměstnanec ztratí zaměstnání - např. odejde, protože ho zaměstnavatel vykořisťuje, - ztrácí automaticky i povolení k pobytu a kvůli zařízení si nového povolení k pobytu a pracovního povolení musí vycestovat zpět do domovského státu).

V případě vstupu na turistická víza je situace migranta obdobně komplikovaná. Nátlak a vykořisťování se obvykle stupňují s blížícím se koncem platnosti víz. V mnoha případech se pracovníkům vůbec nevyplácí mzda, resp. její zaplacení se neustálými sliby oddaluje až do doby, kdy platnost víz skončí. Po vypršení platnosti je osoba na území ČR nelegálně a tudíž v pozici, kdy se takovým praktikám může jen těžko bránit. I když tyto lidé od vykořisťujícího zaměstnavatele odejdou bez vyplacení mzdy, stávají se lehkou kořistí pro další podobné zprostředkovatele/zaměstnavatele, protože se nechtějí nebo nemohou vrátit domů bez výděleku. To je zvláště markantní v případech, pokud si na cestu museli půjčit a po návratu nebudou mít ani na splacení tohoto dluhu, natož jakýkoliv výdělek navíc.

Podle získaných poznatků je u Vietnamců nelegální vstup častější než u Ukrajinců, a to buď vstup bez dokladů nebo s padělanými doklady⁴⁶. Nelze ale říci, že by se na území nedostávali i legální cestou, případně legálně, ale pouze na krátký čas a za jiným účelem (např. na turistická víza). Legalizace pobytu, k níž téměř každý migrant táhne, se musí zaplatit, což je další možný počátek dlužního otroctví nebo vstupu do situace nucené práce.

U obou skupin (ale i u dalších) se nelegální pobyt často řeší dočasnou legalizací zažádáním o azyl. U Vietnamců se však častěji objevují také další formy legalizace pobytu, jako jsou fiktivní sňatky, adopce českých dětí či falešná prohlášení o otcovství. Za tímto účelem existují

⁴⁶ V péči společnosti La Strada ČR byla nedávno klientka, která odjela z Vietnamu jako čtrnáctiletá na falešné doklady.

kontakty mezi Vietnamci a romskou komunitou v Čechách⁴⁷. Tendence vietnamských migrantů nalézat různé způsoby legalizace pobytu bude pravděpodobně souviset s jejich častějšími záměry usazovat se v ČR natrvalo, které u Ukrajinců nejsou tak markantní.

Příslib práce vs. skutečná práce, pracovní a životní podmínky

Ze získaných informací nevyplynul konkrétní rozdíl mezi slíbenou a skutečnou prací jako významný a opakující se jev. Objevovala se spíše neurčitá představa o budoucí práci v rámci jistých, na základě skutečných informací vystavených očekávání (např. mnoho ukrajinských žen pracuje jako uklízečky, proto nově přichozí počítají s touto možností). V několika případech dokonce existoval naprostý soulad mezi typem slíbené a skutečné práce, avšak během výkonu práce se značně měnily podmínky.

U vietnamských migrantů lze s jistým zjednodušením identifikovat dvě skupiny. Jednu tvoří ti, kteří mají představu o uplatnění v ČR, například plánují podnikat a odjíždějí z Vietnamu na tuto alternativu připraveni, mají vyřízeny živnostenské listy. Do této skupiny obvykle patří muži a dospělé/starší ženy. Druhou skupinu představují ti, kteří spoléhají na štěstí a očekávají v ČR pomoc komunity, přijíždějí nelegálně či na turistická víza a obecně jsou hůř připraveni na realitu migranta v cizí zemi. Do této skupiny často patří ženy a mladší osoby.

Zajímavým zjištěním bylo, že v rámci výzkumu nebylo možné úplně oddělit nucenou práci v prostituci a v jiných sektorech. Nucená práce v obou oblastech se totiž kombinuje opakovaně v příběhu jedné osoby buď jako po sobě následující zkušenosti, anebo jako současné dvojí vykořisťování přítomné u vietnamských žen, které v noci pracují v prostituci a přes den vykonávají jinou „standardní“ práci např. jako prodavačky či služky ve vietnamských domácnostech. Přibrání si prostitute k jiné práci se vyskytuje i jako „dobrovolná volba“, která díky vyšším výdělkům může ženám zajistit rychlejší vyplacení se z dluhu. Prostředí prostitute je však extrémně vykořisťující a právě v této oblasti se objevily informace o jednoznačném dlužném otroctví.

Práce, které ve skutečnosti vykonávali kontaktovaní cizinci, zahrnovaly zemědělství, pohostinství, stavebnictví, prostituci, lesnictví a práci v domácnostech. Ve vietnamské komunitě jsou oblastmi spojenými s potenciální nucenou prací zejména různé práce v asijských bistrech, stánkový prodej a prodej v obchodech, prostitute, práce služek v domácnostech a práce v dozorovaných dílnách – sweatshopech.

Pracovní podmínky se ve všech oblastech i v jednotlivých případech velmi významně liší a pohybují se od jasně nucené práce splňující téměř všechny nebo několik indikátorů definovaných MOP¹⁸ v extrémně vykořisťujících podmínkách až po celkem standardní pracovní podmínky. I v takovém případě však dotazovaní poskytovali informace z vlastní minulé zkušenosti anebo ze zkušenosti jiných lidí, se kterými byli v přímém kontaktu, o pracích splňujících kritéria nucené práce.

Ze získaných informací vyplývá, že nejhorší pracovní podmínky panují v nucené prostituci, kterou, jak bylo zmíněno výše, nelze z tohoto výzkumu vyloučit, protože je součástí reality vykořisťovaných i v jiných sektorech. Realitou práce v nucené prostituci je nepřetržitá pracovní doba, práce bez mzdy pouze za jídlo a bydlení, minimální osobní svoboda a život

⁴⁷ Informace z vlastní činnosti La Strada ČR

pod neustálým dohledem, častá nedostupnost zdravotní péče, a to i v případě ohrožení života. Toto je také oblast, ve které se podle získaných informací objevují jasné případy dlužního otroctví.

V dalších sektorech se tyto charakteristiky objevují také, nicméně přímé omezování osobní svobody v porovnatelné intenzitě se tam objevuje méně. Výjimkou jsou dozorované dílny (sweatshops), kde je nezbytné utajit tyto objekty před vnějším světem, a proto je tu osobní svoboda pracovníků omezována v míře porovnatelné s oblastí prostituce. V porovnání s prostředím prostituce, kde je časté odevzdávání veškerých vydělaných peněz, se v dozorovaných dílnách vyplácejí alespoň nějaké (i když často velmi limitované) mzdy. Vzhledem k uzavřenosti a snaze o utajení těchto objektů tu panují často velmi špatné podmínky vyplývající z nedodržování bezpečnostních a hygienických předpisů. O tomto prostředí je však k dispozici velmi málo informací a i v rámci tohoto výzkumu se podařilo zjistit pouze tyto kusé poznatky. Avšak i to lze pokládat za malý úspěch, protože obecně se problém dozorované práce i ze strany odborné veřejnosti stále považuje za oblast, která se týká hlavně jiných zemí a v ČR se příliš neobjevuje.

I v dalších sledovaných sektorech byly pracovní podmínky různé, ale jisté charakteristiky jsou přítomny téměř ve všech případech. To platí zejména pro praktiky zadržování mzdy ze strany zaměstnavatelů/zprostředkovatelů. Zdůvodnění takového jednání je různé, může jít o zadržování mzdy kvůli údajným poplatkům za vyřizování dokladů, za ubytování, kvůli platební neschopnosti zaměstnavatele/zprostředkovatele, nebo se vyplácejí pouze zálohy, které jsou jen malou částí slíbené mzdy. Pracovníci však o takových srážkách nebyli předem informováni a ve většině případů nevědí, jaká je cena služby, která se jim údajně ze mzdy sráží. V důsledku toho pracující migranti v sledovaných případech dostávali třeba pouze sedminu nebo desetinu původně domluvené mzdy. Ta je v převážné většině případů sjednávána za hodinu práce, což má pracovníky pravděpodobně motivovat k co nejvyššímu počtu odpracovaných hodin. Vydělané prostředky se ztrácejí také jako důsledek manipulace s pracovníky v tom smyslu, že je jim předkládána jako optimální alternativa zaslání peněz domů prostřednictvím zprostředkovatelské agentury nebo na její účet s tím, že ta je předá v zemi původu příbuzným, k čemuž však nedojde. Tak tomu bylo i v jednom ze sledovaných případů.

Zadržování mezd je jedním z indikátorů nucené práce, jenž nabírá na významu v souvislosti s půjčkami, které si migranti berou, aby zaplatili náklady za zprostředkování práce, příslušných dokladů a za přepravu. Situace, kdy pracující cizinci nedostanou slíbenou mzdu, je vystavuje dalšímu riziku, protože mají tendenci souhlasit s jakoukoliv další prací za téměř jakýchkoliv podmínek, aby si vydělali alespoň na splacení dluhu.

Faktorem, který významně ovlivňuje výsledný výdělek i pracovní podmínky, je pracovní doba. Ze získaných informací je tato v sektorech jiných, než je prostituce, rovněž do značné míry rozdílná. Pohybuje se od standardní osmihodinové v rámci pětidenního pracovního týdne až po dvanáct až šestnáctihodinovou sedm dní v týdnu. V takovém případě se slíbená odměna 5800 Kč (cca 193 EUR) za měsíc za 40 odpracovaných hodin týdně, která představuje hodinovou sazbu 36 Kč (cca 1,2 EUR), smrskne na 16,8 Kč/hod (cca 0,56 EUR) při 12 odpracovaných hodinách denně anebo na 12,9 Kč/hod (cca 0,43 EUR) při 16 odpracovaných hodinách denně. Když se k tomu připočítá zadržování mzdy údajně kvůli zaplacení zdravotního pojištění a nakonec pouze vypláčení záloh 100 - 200 Kč týdně, jedná se o velmi vykořisťující podmínky. Nejzajímavější na tomto případě však je, že k této situaci došlo u člověka, který měl platné povolení k pobytu za účelem výkonu práce, pracovní

povolení i podepsanou pracovní smlouvu. Vykořisťování se tedy netýká pouze nelegálních migrantů, i když u této skupiny je jednoznačně nejmarkantnější.

Kromě prostředí prostituce a dozorovaných dílen se omezování osobní svobody či kontaktů s vnějším světem objevuje méně často. Přesto pracující migranti obvykle neudržují bližší kontakty s majoritní společností, ale spíše v rámci vlastních migrantských komunit. U vietnamské komunity obecně lze pozorovat minimální tendenci ke kontaktům s vnějším světem a tento přístup je podporován ze strany zaměstnavatelů/zprostředkovatelů. Výrazným faktorem, který k této situaci přispívá, je jednoznačně velká kulturní odlišnost a jazyková bariéra. Pokud dochází k omezování sociálních kontaktů v ukrajinské migrantské komunitě, je to obvykle dáno pracovními podmínkami (prací v odlehlých místech např. v lesnictví, nebo dlouhou pracovní dobou) anebo nezájmem o sociální kontakty s majoritní společností. Bylo by zajímavé zkoumat, zda je tento jev spojen s historickou zkušeností podmíněnou animozitou mnoha Čechů vůči ruským mluvícím cizincům.

Bezpečnostní podmínky a ochrana zdraví při práci, otázky pracovního volna či možnosti podávání stížností, případně odborová činnost jsou oblastmi, které pracující migranti v podstatě vůbec v kontextu práce v zahraničí nevnímají. Nevýraznější je to u vietnamských migrantů, kteří jsou v rámci komunity zprostředkovatelům/zaměstnavatelům vděční za to, že jim umožnili opustit Vietnam. Za tuto službu jim dluží peníze, které musí odpracovat, což vnímají jako svoji povinnost, a narušování splacení dluhu stížnostmi či požadavky na zlepšení pracovních podmínek nevidí vůbec jako možnou alternativu. Jednoduše to shrnula jedna z dotazovaných, která řekla, že za daných okolností je pro Vietnamce nejdůležitější výdělek, který jim umožní splatit dluh a začít nový život, ne „nějaké“ pracovní podmínky.

Možnost odborové činnosti je mezi pracujícími migranty téměř iluzorní. Ve vietnamské komunitě je tento koncept v podstatě neznámý. Jak již bylo uvedeno výše, Vietnamci v absolutní většině případů nemají tendenci bránit se vůči praktikám, které bychom z „evropského“ hlediska vnímali jako vykořisťující. Nemají pocit křivdy, protože jsou vděční a pouze platí za poskytnutou službu. Stejně tak je koncept odborové činnosti těžce realizovatelný i u pracovníků z Ukrajiny. Nacházejí se v nejisté situaci, kdy vědí, že jakákoliv podobná aktivita s největší pravděpodobností skončí ztrátou práce. Navíc, práce v ČR je pro ně obvykle dočasná záležitost, chtějí si pouze vydělat a vrátit se domů, a proto není pravděpodobné, že by z osobního hlediska viděli jakoukoliv perspektivu prospěchu v založení odborové organizace nebo v angažování se v odborech.

Ubytovací podmínky mezi sledovanou kategorií pracujících migrantů jsou znovu do značné míry rozdílné. Z informací některých dotazovaných nevyplývaly žádné problémy, šlo o poměrně standardní poměry, které migranti nevnímali jako problematické. Ani z pohledu zvenku se jako problematické nejevily (tyto případy však byly v menšině). V jiných případech se však objevovaly ubytovací podmínky, jež rozhodně za standardní považovat nelze. U ukrajinské ženy, která byla nejdříve nucena k prostituci a poté pracovala jako pomocnice v domácnosti, se vyskytly v tomto smyslu zvlášť těžké podmínky. V období, kdy vykonávala prostituci, pobývala v neobydleném domě/chatě bez podlahy, kde byla zavřena a neměla možnost úniku. Jako topení sloužila pouze malá plotýnka. Poté bydlela v domácnosti, kde pracovala a byla zamykána. Kontakt s okolím měla pouze vizuální cestou na nákupy z auta, kde ji zaměstnavatel po dobu nakupování rovněž zamykal. V rámci těchto podmínek neměla žádné sociální kontakty ani možnost volby ubytování.

V prostředí vietnamské prostituce bydlí ženy obvykle v objektu, kde pracují, v mnoha případech ve stejných pokojích. Úroveň ubytování je různá, ale vyskytují se i případy, kdy ženy bydlí i poskytují sexuální služby ve sklepeních domů anebo jich bydlí 6 - 7 v jednom bytě, ve kterém přijímají telefonické objednávky a odcházejí za zákazníky.

V dozorovaných dílnách pracují muži i ženy a bydlí přímo na místě výkonu práce, což je spojeno se snahou o eliminaci kontaktů s vnějším světem. Ubytovaní zajišťuje zaměstnavatel a ubytovací podmínky odpovídají typu objektu, do kterého nemá přístup nikdo zvenčí, a lze tudíž očekávat, že budou výrazně podprůměrné. Zajímavou v této souvislosti je informace poskytnutá v jednom z rozhovorů, že životní podmínky žen v dozorovaných dílnách jsou lepší než podmínky mužů v tom smyslu, že mají více svobody. Důvody této praxe lze při nedostatku dalších informací však jen stěží odhadovat.

Dotazovaní muži pracovali v oblasti lesnictví a stavebnictví. V prvním případě bylo ubytování zajištěno v lesních domcích, kde bydlelo 7 lidí na poměrně omezeném prostoru, přičemž nedostatek teplé vody nebyl výjimkou, a volba alternativního ubytování nebyla vzhledem k typu práce možná. Pokud jde o oblast stavebnictví, vyskytly se případy ubytování velkého množství lidí v malém prostoru (např. 10 lidí v 4lůžkovém pokoji), a také ubytování v unimobuňkách, kde nebyla k dispozici teplá voda a na mytí se musela ohřívat na malých kamnech. K dispozici nebyla ani toaleta, ta byla pouze na stavbě, kde dotazovaní pracovali.

V otázce zdravotního pojištění se informace také různily. V některých případech bylo zprostředkovateli zajištěno ještě před vstupem na území, v jiných cizinci tuto otázku vůbec nezvažovali, ačkoliv vykonávali práci, při které hrozily závažné úrazy. Ve vietnamské komunitě je situace do jisté míry specifická. Cizinci buď mají a využívají zdravotní pojištění, nebo ho nemají a v tom případě si často za úplatu půjčují průkazky pojištěnce od pojištěných krajanů. Poměrně často však využívají také služeb vlastních vietnamských lékařů, ke kterým mají pravděpodobně větší důvěru a nemusí řešit problém s komunikací vyplývající z možné neznalosti českého jazyka. Jde o placenou službu, jež je k dispozici všem bez ohledu na existenci zdravotního pojištění v ČR. Informace o obdobném poskytování alternativních zdravotních služeb zatím v tomto kontextu nebyly zaznamenány.

Formy donucení/nátlaku

Vzhledem k zaměření výzkumu na nucenou práci byly formy donucení chápány především ve smyslu indikátorů nucené práce formulovaných MOP¹⁸. V rámci české reality byla pozornost soustředěna na následující z nich:

- ⇒ fyzické či sexuální násilí nebo jeho hrozba
- ⇒ omezení svobody pohybu
- ⇒ dlužní otroctví¹⁹
- ⇒ zadržování odměny za práci či odmítnutí vyplacení odměny
- ⇒ zadržování cestovních či jiných identifikačních dokladů
- ⇒ vyhrožování udáním příslušným úřadům
- ⇒ podvod nebo falešné sliby ohledně druhu a podmínek práce
- ⇒ zadluženost (nemusí jít přímo o dlužní otroctví), způsobená pozměňováním účtů, přehnanými cenami, podhodnocením vyráběného zboží nebo poskytované služby, nadhodnocenými úrokovými sazbami apod.
- ⇒ psychický nátlak tj. příkaz k práci zajištěný výhrůžkou trestu za neuposlechnutí

Ze získaných informací, které jsou v souladu s informacemi získanými vlastní činností společnosti La Strada ČR, vyplynulo, že z výše uvedených forem se nejčastěji vyskytují zadržování mzdy a dokladů, jež byly přítomny téměř v každé odpovědi. Násilí a hrozba násilí, vyhrožování udáním příslušným úřadům a omezování osobní svobody se rovněž objevují často a zmiňovala je zhruba polovina dotazovaných. Nejméně se vyskytující formou bylo dlužní otroctví, i když i to se v informacích od dotazovaných osob objevilo. Častěji se vyskytovaly různé formy zadlužení nesplňující přesně definici dlužního otroctví. V budoucnu by však bylo vhodné zaměřit víc pozornosti na tuto formu donucení a pokusit se zjistit víc.

Již z předchozí části věnované pracovním podmínkám je zjevné, že zadržování mzdy je velmi účinný prostředek, jak udržet migranty v práci, ze které by za jiných okolností pravděpodobně odešli. Přesně to na základě vlastní zkušenosti vystihly dvě dotazované ženy, které musely pracovat cca 12 hodin denně téměř bez přestávky a byla jim zadržována mzda. Ačkoliv jim zprostředkovatelé/klienti nevyhrožovali, ani je netýrali, nezadržovali jim doklady, ani neomezovali osobní svobodu, vyvíjeli na ně velmi účinný nátlak skrze zadržování mezd a neustálé sliby, že je vyplatí. Z obavy, že jim peníze nebudou vyplaceny, vydržely v práci tři měsíce bez vyplacení mzdy. Samotné ženy tedy hodnotí tuto formu nátlaku jako účinnou a svoje setrvání v práci za daných podmínek jako „ne zcela racionální“, dnes by již odešly při prvních závažnějších problémech s vyplácením mzdy.

V obdobné situaci byla i další skupina žen, kterým byly zadržovány mzdy, ale kromě obavy, že jim mzdy nebudou vyplaceny, jim v odchodu k jinému zaměstnavateli bránil i fakt, že poptávka po pracovní síle byla v tom období na daném místě nasycena a jinou práci by s největší pravděpodobností nenašly.

V praxi se zadržování mezd děje různými způsoby. Běžné je, že pracovníci dostávají pouze zálohy s příslibem, že celou částku obdrží později, což se v mnoha případech nestane. Podle osobní zkušenosti některých z dotazovaných mužů přišli tito o peníze, protože podle dohody mezi nimi a zprostředkovatelem/klientem měl náklady na ubytovnu platit klient. To se nestalo a majitel ubytovny vymáhal dlužní částku na nich. V jiném případě pracovali cizinci na stavbě rodinných domků pro českou firmu a po dokončení práce český zaměstnavatel společně se zprostředkovatelem/klientem tvrdili, že práce nebyla odvedena v dostatečné kvalitě, a proto cizincům za práci nezaplatili. Takovým vykořisťujícím praktikám se migranti mohou jen stěžít bránil. Navíc, i pokud by případ oznámili na policii, zřejmě by už nikdy přes žádného klienta práci nenašli.

Na pracovním vykořisťování se do jisté míry podílí také organizovaný zločin. Skupina dotazovaných mužů uvedla, že klient si z jejich výdělků strhává asi třetinu, ale vědí, že za každého z nich platí 1000 Kč měsíčně mafii jako výpalné.

Zadržování dokladů je podobně účinná a často využívaná metoda, jak omezit možnosti cizinců bránit se či svobodně zvolit odchod k jinému zaměstnavateli nebo zprostředkovateli, případně zpět do země původu. Z informací o vietnamské komunitě vyplynulo, že tato praxe, která je využívána téměř univerzálně, může být vstupem do prostředí nucené práce i do dlužního otroctví. Osoby zbavené dokladů se totiž snaží co nejrychleji získat peníze, aby si zajistily náhradní doklady, často tak, že si koupí falešné.

Vyhrožování udáním na policii se jako metoda nátlaku objevuje poměrně často, ale méně než první dvě metody. Lze předpokládat, že existuje posloupnost v užívání nátlakových metod a

další přicházejí zřejmě do úvahy až poté, co selžou první dvě. Získané informace jsou v souladu s tímto předpokladem. Podle nich vyhrožování udáním na policii obvykle předchází pokusy domoci se vyplacení zadržované mzdy.

Zajímavá je v tomto kontextu informace o vietnamské komunitě, kde prý k vyhrožování policií nedochází, protože zaměstnavatelé/zprostředkovatelé nemají zájem, aby se vykořisťované osoby dostaly do kontaktu s policií⁴⁸. V oblasti prostituce se hojně využívá vyhrožování tím, že se rodina ve Vietnamu dozví, že dcera vykonává v ČR prostituci, což je v místních podmínkách velmi stigmatizující. Prostituce je ve Vietnamu trestná. Navíc se v těchto případech využívá místní policie, která se často po obdržení zmíněné informace sama postará o vyhrožování a terorizování rodiny.

Přímé násilí či hrozba násilím se podle získaných informací vyskytují hlavně v oblasti nucené prostituce, i když se objevilo i v případě osob vykořisťovaných i v jiném sektoru. Obecně lze ale pozorovat ubývání násilí a příklon k jiným účinným metodám nátlaku (viz výše).

Ženy příjíždějící z Vietnamu jsou podle získaných informací během cesty často znásilňovány převaděči. Když se v ČR dostanou do prostředí prostituce, je verbální a fyzické násilí či znásilňování obvyklou praxí. Stává se také, že dívky a ženy, o které je mezi zákazníky velký zájem, jsou vzhledem k možnosti velkého zisku nuceny obsloužit denně neúměrné množství zákazníků. To vyúsťuje v závažné, i život ohrožující zdravotní potíže. Častou metodou je také vyhrožování násilím, které bude spácháno na rodině ve Vietnamu.

Jedna z ukrajinských žen, která později pracovala jako pomocnice v domácnosti, byla dříve nucena k prostituci fyzickým násilím, znásilňováním a vyhrůzkami, že ji „zabijí, zakopají do jámy a nikdo se o tom nedoví“ a že jí vezmou dítě. V již zmiňovaném případě dělníků, kteří nedostali mzdu s odůvodněním, že odvedli nekvalitní práci, byl jeden z nich zbit, když se domáhal vyplacení svého výdělků.

Přímé omezování osobní svobody je přítomné zase zejména v prostituci a podle získaných informací také v prostředí dozorovaných dílen. Objevilo se ale i v pracích v domácnosti, kdy byla pracovnice zamykána v bytě. Jiné vietnamské ženě bylo zakázáno odstěhovat se z domácnosti, kde pracovala, pod pohrůzkou, že se již s nikým z rodiny nebude moci vidět a že tím rodině udělá ostudu mezi přáteli. Do rodiny patřil i její partner. Vyhrůžky byly tudíž účinné a žena si svůj původní záměr rozmyslela.

Obvyklou součástí pracovní migrace je zadlužení. Lidé většinou migrují za prací kvůli těžké ekonomické a sociální situaci v zemi původu a s prací v zahraničí jsou obvykle spojeny počáteční náklady. Vzhledem k nedostatku prostředků si na úhradu těchto nákladů musí obvykle vypůjčit.

Otázka zadlužení nabývá na relevanci v kontextu nucené práce a obchodu s lidmi v případech, kdy se zadlužení stává nástrojem vykořisťování nebo přímo praktikou podobnou otroctví ve smyslu Dodatkové úmluvy z roku 1956⁴⁹, jak je tomu u dlužního otroctví. Nástrojem

⁴⁸ Teoreticky by tento zájem neměli mít ani ukrajinští klienti, ale ti vyhrožování udáním na policii jako nátlakovou metodu poměrně často používají. Důvody jsou nejasné, mohou souviset s větší uzavřeností vietnamské komunity, s relativně jednoduchým zásobováním trhu pracovní silou z Ukrajiny či se skutečností, že ukrajinští klienti zásobují pracovní silou i oficiální české subjekty, kdežto Vietnamci pracují téměř výhradně ve vlastní komunitě.

⁴⁹ Dodatková úmluva OSN o zákazu otroctví, obchodu s otroky a institutů a praktik podobných otroctví, 1956

vykořisťování se dluh může stát, když pro vykořisťovanou osobu představuje zátěž, která neúměrně narůstá zejména v kombinaci s jinými formami nátlaku, jako je zadržování mzdy či dokladů. Jak již bylo zmíněno výše, zadlužený cizinec, jemuž je zadržována mzda, snáší vykořisťující podmínky a práci neopustí z obavy, že svoje peníze nedostane, (což se často děje), a tudíž nebude schopen po návratu splatit dluh. Ocitnul by se tak v horší situaci, než když odjížděl s nadějí, že prací v zahraničí se mu podaří ji vylepšit.

Dlužní otroctví se podle získaných informací objevuje v oblasti prostituce ve vietnamské komunitě. Představuje praxi, kdy jsou ženy dopraveny na území ČR za úplatu, která tvoří původní dluh. Ten se po příjezdu zdvojnásobí a průběžně se zvyšuje o „sankce“ za nedodržování pravidel stanovených zaměstnavatelem. Ženy pracují pouze za jídlo a ubytování, peníze nedostávají žádné, protože ty se údajně strhávají za účelem likvidace dluhu. Tato situace může trvat různě dlouhou dobu, ale v jistém momentu je žena prodána další osobě, kde se dluh (např. částka, kterou za ni kupující zaplatil,) musí splácet od začátku. Tvoří se tak bezvýchodný kruh, který naplňuje všechny znaky definice dlužního otroctví, a jde možná i dál tím, že z něj teoreticky není úniku.

O dlužním otroctví však lze mluvit vždy, pokud se prací splácí dluh a není jasné, jak je ohodnocena práce, jejíž hodnota se má uplatnit k likvidaci dluhu, případně hodnota známá je, ale neuplatňuje se k likvidaci dluhu. O dlužní otroctví půjde rovněž v případě, že zadlužený pracovník nemá představu o délce či povaze práce, prostřednictvím které má být dluh splacen. Získané, ale i další dostupné informace naznačují, že lze předpokládat, že při bližší pozornosti věnované této problematice by se zřejmě na území ČR našlo více případů dlužního otroctví.

Všechny uvedené formy nátlaku se v reálném světě vyskytují v různých kombinacích nebo samostatně. Ze získaných poznatků, které jsou v souladu s informacemi z vlastní činnosti společnosti La Strada ČR, lze se zjednodušením říct, že v oblasti prostituce se častěji vyskytují omezování osobní svobody a násilí či hrozby násilím. V ostatních sektorech převažuje zadržování mzdy a dokladů, případně vyhrožování udáním příslušným úřadům.

Možnosti úniku z prostředí vykořisťování a nucené práce

Informace v této části pocházejí z výzkumu a z dalších zdrojů, kterými byly vlastní zkušenosti společnosti La Strada ČR a dalších organizací, a obecně dostupné informace. Z výpovědí dotazovaných osob k tomuto tématu se totiž nepodařilo získat mnoho informací, což je zřejmě dáno pocitem viny či osobního selhání, které vyústilo ve vykořisťování či nucenou práci.

Některé osoby v prostředí vykořisťování a nucené práce zůstávají a některé z něj utíkají nebo odcházejí, což je podmíněno konkrétními okolnostmi a do značné míry i osobnostními charakteristikami a předchozími životními zkušenostmi těchto osob. K útěku nebo odchodu se obvykle odhodlají až po vyhrocení nátlaku a moment, kdy nátlak překročí únosnou mez, je u každého člověka jiný. U některých je tímto momentem až použití násilí či enormní pracovní zátěž a vykořisťování, u jiných k tomu stačí první náznaky manipulace a vykořisťování, např. pozdržení mzdy či nevrácení dokladů.

Rozhodnutí zůstat v tomto prostředí může mít také mnoho důvodů. Po zvážení výhod a nevýhod svého postavení může cizinec dojít k závěru, že v porovnání s těžkou situací v zemi původu je pro něj stále přijatelnější vydržet po nějakou dobu i možná velmi vykořisťující pracovní podmínky, než vrátit se domů, kde často nemá žádné možnosti pracovního uplatnění a výdělků. V této souvislosti je důležitou i výše zmiňovaná otázka počátečního dluhu, který

může být v takovém rozhodování klíčovým prvkem. V jiných případech se může situace migranta změnit k lepšímu, což podmíní jeho rozhodnutí ve vykořisťujícím prostředí zůstat. Zlepšení může být objektivní anebo pouze subjektivní. K tomu dochází, když se člověku zdají být nové podmínky v pořádku přesto, že ve skutečnosti mohou být nadále vykořisťující, ale v porovnání s minulými zkušenostmi, které mohly být výrazně horší, působí přijatelně.

Možnosti požádat o pomoc zvenku nejsou pro osoby v prostředí vykořisťování a nucené práce zvláště široké. V naprosté většině případů nemají tendenci kontaktovat policii zejména z obavy, že tím bude odhalen jejich často nelegální pobytový status. Navíc si obvykle už z vlastní země přinášejí nedůvěru k policejním složkám, které jsou často zkorumpované a napojené na zločinecké prostředí. Ve stejných představách je utvrzují vykořisťovatelé, kteří jim říkají, že nemá smysl obracet se v ČR na policii, protože je stejně zaplacená. To někdy je a někdy není pravda.

Kontakt s pomáhajícími organizacemi je rovněž problematický. Pro pomáhající organizace je velmi náročné dostat informace o možnostech pomoci přímo do prostředí, kde je vykořisťování nejzávažnější, a to hlavně z bezpečnostních důvodů a také kvůli tendenci utajovat existenci těchto objektů před vnějším světem. Navíc vykořisťování cizinci pocházejí obvykle ze zemí, kde je nízká informovanost o konceptu neziskových pomáhajících organizací a jejich funkcích. To také ovlivňuje, zda vůbec cizinci mají anebo nemají o pomoc ze strany pomáhající organizace zájem. Tento se často projeví, až když si nemohou pomoci v rámci obvyklých mechanismů fungujících uvnitř komunity, např. po vypršení platnosti víz, po zadržení cizineckou policií apod. Osoby dotazované v rámci tohoto výzkumu se do kontaktu s pomáhajícími organizacemi dostaly buď prostřednictvím institucí (např. zastupitelský úřad země původu nebo policie), nebo prostřednictvím informací o nabídce pomoci dostupných v rámci komunity. V jednom případě si informace zjistily už v zemi původu.

Ve vietnamské komunitě je situace ještě o něco komplikovanější, což je dáno její větší uzavřeností a kulturní a jazykovou bariérou, které ztěžují průnik informací zvenku do komunity. Únik z prostředí vykořisťování či nucené práce je obvykle možný po splacení dluhu nebo po vykoupení z dluhu jinou osobou či po zajištění policií. Útěk volí Vietnamci jen zřídka, až když je situace velmi špatná. Možnost ukrýt se ve vietnamské komunitě je pro ně mizivá a stejně tak není vhodnou alternativou ani hledat útočiště mimo komunitu, kde jsou nejenom nápadní, ale navíc trpí izolací. Pokud tady vůbec zvolí útěk, spoléhají hlavně na sebe, případně na pomoc z komunity, ale určitě ne na pomoc zvenku, zejména od policie. Vzhledem k tomu, že neziskové pomáhající organizace jsou ve Vietnamu téměř neznámým pojmem, využívají jejich služeb zřídka.

S větší pozorností věnovanou problematice vykořisťování a nucené práci cizinců je nezbytné v budoucnu věnovat velkou pozornost i snaze o vyvinutí bezpečné strategie, jak předat informace o možnostech pomoci přímo k vykořisťovaným osobám.

Skladba státních příslušností a gendrové složení v různých sektorech (potenciálně) vykořisťující či nucené práce

K otázce o rozložení státních příslušností a zastoupení mužů a žen v sektorech, kde se objevuje vykořisťující či nucená práce, se v rozhovorech vyjadřovali migranti i odborníci. Informace od migrantů se omezovaly na sektory, ve kterých pracovali. U odborníků je

informační záběr širší, i když i tam je patrné profesní zaměření. To platilo zejména u respondentů, kteří se specializují na vietnamskou komunitu, a tudíž byli schopni poskytnout hlavně informace týkající se této komunity, případně osob z dalších asijských zemí.

Dotazovaní migranti pracovali ve třech sektorech, v zemědělství, službách a stavebnictví. Informace od nich se proto vztahují k těmto oblastem. V zemědělství je podle jejich poznatků práce rozdělena na mužskou a ženskou, zejména podle fyzické náročnosti. Muži tak pracují hlavně v lesnictví a ženy se spíše uplatňují v méně fyzicky namáhavých zemědělských pracích (např. sběr plodin). Jednoznačně převažují Ukrajinky, v menším rozsahu jsou zastoupeny i Moldavanky a Bělorusky. Ve službách podle získaných informací pracují téměř výhradně ženy, znovu hlavně Ukrajinky a dále Moldavanky, Bělorusky a Kazašky, které jsou však ve srovnání s Ukrajinkami v menšině. Muži se v tomto sektoru objevují také, ale v hierarchicky vyšších pozicích, jako ti, kteří úklidové práce řídí⁵⁰. Třetí oblastí, kde pracovali dotazovaní cizinci, bylo stavebnictví, kde jsou zaměstnání převážně muži, i když z vlastních zkušeností společnosti La Strada ČR vyplývá, že se v tomto odvětví vyskytují i ženy, které na stavbách vykonávají úklidové práce. Z hlediska státní příslušnosti mezi stavebními dělníky znovu převažují Ukrajinci a dále jsou zastoupeni i Moldavané a Bělorusové. Slováky dotazovaní nevnímali jako cizince, mezi dalšími národnostmi uváděli větší počty Poláků. Dotazovaní muži věděli o tom, že ukrajinské ženy pracují v nemocnicích zejména při úklidu a v prádelnách.

Odborníci zaměřující se na vietnamskou komunitu měli informace hlavně o nucené práci v rámci této komunity, přičemž u policistů to byla hlavně nucená práce v oblasti prostituce. Zmiňovali však i osoby z dalších asijských zemí, zejména z Číny a dále z Thajska a Indie. Informace o pravděpodobné přítomnosti nucené a vykořisťující práce v čínské komunitě se objevovala opakovaně, avšak zatím nejsou vytvořené kanály, jak tyto informace ověřit. Thajsko se mezi možnými zdrojovými zeměmi objevilo v souvislosti s novými informacemi o thajských ženách pracujících v českých masážních salonech. Indové migrují přes ČR dále na západ, takže ČR v této souvislosti zatím funguje spíše jako „překladiště“ než jako cílová země.

Informace od dalších odborníků měly širší záběr a poukazovaly na genderové rozdělení trhu práce v souvislosti s vykořisťující či nucenou prací, které je v souladu se zkušenostmi a informacemi, které má ze své činnosti i společnost La Strada ČR. Toto rozdělení souvisí s fyzickou náročností práce, ale i s tradičními gendrovými stereotypy. Jako typicky mužské byly označeny sektory lesnictví a stavebnictví. Zejména textilní průmysl, zemědělství, sektor služeb, práce v domácnosti jsou typicky ženskými sektory. Různé práce v restauracích a bistrech a stánkový prodej, které jsou charakteristické pro vietnamskou (a pravděpodobně i čínskou) komunitu, vykonávají muži i ženy. Z hlediska zastoupení jednotlivých státních příslušností se obecně zmiňuje východní Evropa a Asie, konkrétně Ukrajina, Vietnam, Čína, Mongolsko, Rusko, Arménie a Gruzie.

Ze získaných informací vyplynula pravděpodobnost výskytu vykořisťující či nucené práce v obou sledovaných, ale i v dalších migrantských komunitách v ČR. Za účelem získat v této oblasti jasnou představu by však bylo vhodné zvažovat zaměření se speciálně na konkrétní cizineckou komunitu. Historická, národní a kulturní specifika totiž do značné míry determinují možnosti vstupu a metody získávání informací v rámci jednotlivých národnostně

⁵⁰ Toto gendrové rozdělení na „mužskou“, intelektuálně náročnější a „ženskou“, jednoduchou manuální práci existuje i v jiných zemích a jiných sektorech. Například na kolumbijských květinových farmách zajišťují chod techniky zavlažovacích systémů muži, zatímco zavlažování hadicí je typicky ženská práce.

definovaných skupin cizinců, což zpětně ovlivňuje obecnou představu o přítomnosti a rozsahu vykořisťující či nucené práce v těchto skupinách.

Plány dotazovaných cizinců do budoucna

Ke svým dalším plánům se cizinci vyjadřovali v rámci rozhovorů a případových studií. Jejich představy však nesměřovaly do daleké budoucnosti, orientovali se spíše na krátkodobější horizonty, zejména na období setrvání na území ČR či na moment návratu do země původu.

Z hlediska obou sledovaných komunit lze obecně říct, i když výjimky určitě existují, že ve vietnamské komunitě je větší tendence k trvalému usídlení se v ČR, zatímco Ukrajinci podle získaných informací nemají obvykle v úmyslu trvale se v zemi usadit. Hlavní cíl vidí spíše v možnosti vydělat si peníze a vrátit se na Ukrajinu, případně vytvořit si v ČR podmínky, aby sem mohli přijíždět za prací opakovaně.

Pro všechny dotazované cizince bylo nejpodstatnější částí plánů do budoucna vrátit se domů alespoň s nějakými penězi. Téměř všichni odjíždějí ze země původu s úmyslem zlepšit svou ekonomickou situaci, v mnoha případech je to přímo existenční nouze. Možnost návratu bez peněz je pro ně často nepředstavitelná. Proto jsou ochotni přistoupit na kompromisy, riskovat nebezpečí či podrobit se vykořisťujícím praktikám, což vykořisťovatelé vědí a využívají. Vrátili-li se cizinci bez výtěžku do stejných podmínek, které je přinutily k odchodu, je tu velmi vysoká pravděpodobnost, že se pro nedostatek jiných možností znovu pokusí pracovat v zahraničí přes předchozí špatné zkušenosti. Potvrzují to výpovědi vykořisťovaných osob, z nichž většina by přijela znovu. Snažily by se však lépe připravit, byly by opatrnější při kontaktu se zprostředkovateli/klienty a zkusily by si je předem prověřit.

Pokud se k nesnadné sociální situaci přidá ještě počáteční dluh za zprostředkování a přepravu, celou situaci to významně zkomplikuje. Po návratu je tu riziko exekuce zbývajících majetku v případě zákonného postupu, anebo zabrání majetku a případného násilí na zadlužené osobě či jeho blízkých v případě věřitelů, kteří preferují jiné než zákonné možnosti řešení vzniklé situace.

Poměrně přesně možnosti vracejících se migrantů vykreslily dvě z dotazovaných žen, které se vyjádřily, že po návratu do země původu by se jejich situace odvíjela od toho, zda se dostanou do konfliktu s klientem. Buď se konfliktu vyhnou a vrátí se při nehorším do stejné situace (pokud nemají dluh), nebo v případě konfliktu riskují jeho odplatu. Možná je to jeden z důvodů, pro který dotazovaní cizinci nebyli schopni/ochotni formulovat svoje plány v delším časovém horizontu, jelikož jejich budoucnost závisí na mnoha proměnných.

Analýza případových studií

Případové studie vypracované v rámci výzkumu zahrnují tři příběhy čtyřech lidí, kteří přijeli do ČR za prací, kde byli během pobytu podrobeni nucené práci. Šlo o tři ženy ukrajinské a jednoho muže běloruské státní příslušnosti. Paní „N“, 22 let, s ukončeným základním vzděláním, bez předchozích pracovních zkušeností, byla nejdříve vykořisťovaná v rámci nucené prostituce a poté při pracích v domácnosti. Pan „C“, 48 let, s vysokoškolským vzděláním, byl propuštěn z práce ve školství a poté se snažil svoji těžkou finanční situaci řešit prací v zahraničí. V ČR nejdříve pracoval v lesnictví a později vykonával pomocné práce při

stavbách a údržbě soukromých objektů . Paní „T“ a „L“, 38 let, obě učitelky na základní škole, dlouhodobě nezaměstnané, pracovaly v ČR v zemědělství jako sběračky chmelu.

Analýza případových studií byla zaměřena především na identifikaci možných porušení práv a závazků vyplývajících z relevantních mezinárodních smluv⁵¹. Z uvedeného výčtu jsou pro ČR závazné pouze následující dokumenty: Mezinárodní pakt o občanských a politických právech 1966 (dále jen „OPP“), Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech 1966 (dále jen „HSKP“), Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace 1965 (dále jen „OFRD“), Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen 1979 (dále jen „OFDŽ“), Úmluva o otroctví 1926, Úmluva MOP č. 29 o nucené nebo povinné práci (dále jen „C29“), Úmluva MOP č. 155 o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci (dále jen „C155“), Rámcové rozhodnutí Rady 2002/629/JHA o boji proti obchodování s lidmi (dále jen „Rámcové rozhodnutí“) a Směrnice Rady 2004/81/EC o povolení k pobytu pro občany třetích zemí, kteří jsou oběťmi obchodování s lidmi nebo kteří byli předmětem jednání umožňujícího nelegální migraci, pokud spolupracují s příslušnými orgány (dále jen „Směrnice“). Ostatní uvedené dokumenty pro ČR zatím závazné nejsou.

Podle čl. 12 OPP má každý, kdo se oprávněně nachází na území určitého státu, právo na svobodu pohybu a svobodu zvolit si místo pobytu na území tohoto státu. Každý má rovněž právo svobodně opustit kteroukoliv zemi, i svou vlastní. Čl. 2 zavazuje smluvní strany respektovat práva uznaná v OPP a zajistit tato práva všem jednotlivcům na svém území. Za tímto účelem má každý stát, který je smluvní stranou, schválit taková zákonodárná nebo jiná opatření, aby byla uplatněna práva uznaná v OPP.

Pan „C“, paní „N“ i paní „T“ a „L“ byli na území ČR na základě platných dokladů o povolení k pobytu, pan „C“ měl i pracovní povolení a pracovní smlouvu s českou firmou a paní „T“ a „L“ měly vyřízena pracovní víza. Ve dvou případech však byly těmto pracovníkům odebrány cestovní doklady a paní „N“ byla zamykána v bytě, kde pracovala, čímž bylo v rozporu s čl. 12 OPP porušeno jejich právo na svobodu pohybu a pobytu a možnost opustit zemi, kde se nacházeli.

OPP dále v čl. 8 mimo jiné stanoví, že se na nikom nesmí vyžadovat, aby vykonával nucenou nebo povinnou práci.

Ve smyslu definice nucené a povinné práce podle C29 a indikátorů stanovených MOP byly v každém ze sledovaných případů přítomny nejméně dva indikátory (podrobnější popis viz níže), a tudíž lze dovodit, že se v těchto případech mohlo jednat o nucenou nebo povinnou práci. Ve všech třech případech tedy byl porušen závazek ČR zajistit, aby se na nikom taková práce nevyžadovala.

⁵¹ V rámci analýzy byla pozornost zaměřena hlavně na následující mezinárodní dokumenty: Mezinárodní pakt o občanských a politických právech 1966, Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech 1966, Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace 1965, Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen 1979, Mezinárodní úmluva o ochraně práv migrujících pracovníků a jejich rodinných příslušníků 1990, Úmluva o otroctví 1926, Protokol o prevenci, potlačování a trestání obchodování s lidmi, zejména ženami a dětmi a Protokol pašování migrantů pozemní, vzdušnou a námořní cestou doplňující Úmluvu o mezinárodním organizovaném zločinu 2000, Úmluva MOP č. 29 o nucené nebo povinné práci, Úmluva MOP č. 97 o migraci za prací, Úmluva MOP č. 81 o inspekci práce, Úmluva MOP č. 155 o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, Úmluva Rady Evropy o opatřeních proti obchodování s lidmi 2005, Rámcové rozhodnutí Rady 2002/629/JHA o boji proti obchodování s lidmi a Směrnice Rady 2004/81/EC o povolení k pobytu pro občany třetích zemí, kteří jsou oběťmi obchodování s lidmi anebo kteří byli předmětem jednání umožňujícího nelegální migraci, pokud spolupracují s příslušnými orgány.

Vzhledem k různé úrovni politického a ekonomického rozvoje různých států je závazek smluvních stran zajistit práva vyplývající z HSKP formulován méně striktně. Čl. 2 stanoví, že smluvní strany podniknou při maximálním využití svých zdrojů kroky k postupnému dosažení plného uskutečnění práv uznaných v Paktu. Zároveň stanoví, že tato práva se budou uskutečňovat bez jakékoliv diskriminace. Pouze rozvojovým zemím je dána možnost s ohledem na jejich národní hospodářství určit, v jakém rozsahu zaručí práva podle Paktu cizím státním příslušníkům. Z toho lze implicitně dovodit, že u ostatních států by měla být příslušná práva garantována všem, včetně cizích státních příslušníků.

Podle čl. 6 smluvní státy uznávají právo na práci, které zahrnuje právo každého na příležitost vydělávat si na živobytí svojí prací, kterou si svobodně vybere nebo přijme, a učiní příslušné kroky k ochraně tohoto práva. Smluvní státy dále uznávají právo každého člověka na spravedlivé a uspokojivé pracovní podmínky, což mimo jiné zahrnuje spravedlivou mzdu a stejnou odměnu za práci stejné hodnoty bez jakéhokoliv rozlišování, bezpečné a zdravotně nezávadné pracovní podmínky, rozumné vymezení pracovních hodin a pravidelnou placenou dovolenou (čl. 7). Dále se v čl. 9 uznává právo každého na sociální zabezpečení, které zahrnuje právo na sociální pojištění.

Pan „C“ si svobodně vybral a přijal práci v lesním hospodářství, na kterou měl již při příjezdu pracovní smlouvu, později však byl převeden na práci při stavbě a údržbě soukromého objektu, kde mu byla omezována možnost svobodného pobytu a zakazovány sociální kontakty. Paní „N“ byla do bytu, kde pracovala jako pomocnice v domácnosti, dovezena osobou, kterou požádala o pomoc při útěku z prostředí nucené prostituce. V bytě byla přes den zamykána, aby nemohla utéct. V obou případech lze tedy mluvit o porušení zmíněného práva svobodně si vybrat a přijmout práci, kterou si osoba vydělává na živobytí.

Právo na spravedlivé a uspokojivé pracovní podmínky bylo porušeno různými způsoby ve všech třech sledovaných případech. Ani jedna z osob nedostávala za svoji práci odměnu, kterou by bylo možné nazvat spravedlivou. V období, kdy paní „N“ pracovala jako pomocnice v domácnosti, dostávala za celodenní práci asi 30 – 60 Kč, což i v případě, kdyby pracovala každý den v měsíci za 60 Kč činí za měsíc 1 800 Kč. Minimální mzda je v ČR aktuálně⁵² stanovena na 7 570 Kč za měsíc (44,70 Kč/hod) a navíc zakládá na straně zaměstnavatele povinnost podílet se na zdravotním a sociálním pojištění zaměstnanců. Pan „C“ měl podle pracovní smlouvy dostávat 5 800 Kč měsíčně, přičemž zaměstnavatel začal po dvou měsících mzdy zadržovat a vyplácel je v menších částkách až po opakovaných urgencích a ke konci své práce dostával pan „C“ pouze zálohy 100 – 200 Kč týdně. Paní „T“ a „L“ měly dostávat za práci 35 Kč za hodinu, přičemž pracovaly 10 – 12 hodin denně, což by mělo činit minimálně 10 500 Kč za měsíc. Od zaměstnavatele však dostaly pouze 1 250 Kč za měsíc, tedy pouze o něco víc než jednu desetinu původně domluveného výdělku.

Vymezení pracovních hodin lze v daných případech rovněž jen stěží nazvat rozumným. Pan „C“ měl podle pracovní smlouvy pracovat 40 hodin týdně, ve skutečnosti však pracovní skupina, do které patřil, pracovala 12 – 16 hodin 7 dní v týdnu bez nároku na jakékoliv osobní volno. Obdobně byla pracovní doba stanovena v případě paní „T“ a „L“, které pracovaly 10 - 12 hodin denně 7 dní v týdnu. V žádném z případů nebyla pracovníkům dána možnost osobního volna, natož čerpání dovolené.

⁵² K 30. 4. 2006

Rámcové rozhodnutí stanoví, že každý členský stát EU zajistí trestnost činů týkajících se obchodování s lidmi za účelem vykořisťování v práci nebo sexuálního vykořisťování. Definice obchodování s lidmi podle českého trestního zákona je téměř úplně v souladu s definicí obsaženou v Rámcovém rozhodnutí. Toto však navíc vyžaduje, aby členské státy zajistily, že za tyto trestné činy budou odpovědné i právnické osoby, v jejichž prospěch byly takové činy spáchány, a to osobou, která jedná samostatně nebo jako orgán právnické osoby (čl. 4). Termín pro implementaci tohoto Rámcového rozhodnutí byl 1. srpen 2004.

Pan „C“ byl ve smyslu definice obchodování s lidmi podle trestního zákona „najat, dopraven a zadržován, aby ho bylo užito k nuceným pracím nebo k jiným formám vykořisťování za použití pohrůzek a zneužitím jeho tísně a omylu“ (nemůže změnit zaměstnavatele, je mu zadržována mzda, podmínky uvedené v pracovní smlouvě nejsou splněny, ve skutečnosti jsou významně horší⁵³). Znaky obchodování by tedy v tomto případě mohly být naplněny. Pan „C“ v ČR pracoval pro českou firmu. Případ však nebyl orgány činnými v trestním řízení vyhodnocen jako obchodování s lidmi, a i kdyby byl, zaměstnavatel by jako právnická osoba nenesl odpovědnost, protože český právní řád zatím trestní odpovědnost právnických osob nezná. V tomto smyslu lze uvažovat o nesplnění závazku ČR vyplývajícího z Rámcového rozhodnutí.

Rámcové rozhodnutí dále v čl. 7 stanoví, že členské státy zajistí, aby vyšetřování předmětných trestných činů nebylo závislé na informacích od obchodovaných osob, a to minimálně v případech, pokud byl trestný čin celý anebo zčásti spáchán na území daného členského státu.

Přestože paní „N“ byla držena na území ČR v opuštěném domě a brutálním násilím nucena vykonávat prostituci v místech, kam byla dovezena, což splňuje všechny znaky trestného činu obchodování s lidmi, vstup do Programu, který má poskytnout pomoc obchodovaným osobám a umožnit trestní stíhání pachatelů, jí byl zamítnut. Důvodem byla neochota paní „N“ sdělit policii dostatečně relevantní informace o pachatelích z obavy z možné odplaty ze strany osob, které ji vykořisťovaly. Pachatel tudíž nebyl stíhán, v čemž lze spatřovat porušení zmíněného čl. 7 Rámcového rozhodnutí.

Jedním z nejdůležitějších dokumentů v kontextu případů popsaných v případových studiích je *Úmluva MOP č. 29 o nucené nebo povinné práci*. Odkaz na nucenou práci obsahuje i definice trestného činu obchodování s lidmi podle českého trestního zákona (viz část pojednávající o právní úpravě). O dvou z popsaných případů byly informovány orgány činné v trestním řízení, z nichž v jednom zkonstatovaly, že nebyly naplněny všechny znaky skutkové podstaty tohoto trestného činu. V této oblasti se interpretace ze strany orgánů činných v trestním řízení a pomáhajících organizací často různí. Orgány činné v trestním řízení mají často tendenci hledat v těchto případech nepřerušovaný řetězec osob/subjektů, které najmou a dopraví obchodovanou osobu ze země původu a jsou zapojeny do jejího vykořisťování v cílové zemi, i když podle definice jsou trestné všechny složky takového jednání jednotlivě (najmutí, zlákáání, dopravení, ukrytí, vydání, apod.). Často se také prvek donucení v definici obchodování s lidmi interpretuje úzce, zejména jako přímé fyzické násilí či pohrůžky násilí, ale málo se zohledňuje zneužití tísně nebo závislosti, které lze identifikovat v mnoha případech cizinců vykořisťovaných v práci.

⁵³ Místo 40 hodin týdně pracuje 80 hodin týdně, místo slíbené odměny 5 800 Kč měsíčně dostává ke konci pouze 400 – 800 Kč měsíčně.

Interpretaci obchodování s lidmi ale významně komplikuje i nejistota orgánů činných v trestním řízení vzhledem k výkladu pojmu „nucená práce“, resp. „obchodování s lidmi za účelem nucené práce“. Stálo by za zvážení, zda by tento problém nepomohlo vyřešit, kdyby i samotné nezákonné vymáhání nucené práce podléhalo trestu jako trestný čin. Tuto povinnost ukládá ČR jako smluvní straně Úmluva o nucené práci v čl. 25. Jak již bylo zmíněno, v českém trestním zákoně však trestný čin nucené práce nenajdeme, i když obsahuje ustanovení o trestných činech vydírání a útisku. Tato ustanovení zajišťují trestnost případů, kdy je osoba nucena, aby něco konala, opomenula nebo trpěla za pomoci násilí nebo hrozby násilí (vydírání) nebo za pomoci zneužití tísně nebo závislosti (útisk). Nucenou práci lze pod tato ustanovení subsumovat, což je pravděpodobně zdůvodnění české vlády, že plní závazek trestání nucené práce jako trestného činu. Podle stejného článku Úmluvy má ČR ale navíc zajistit, že jsou tresty za nucenou práci účinné a jsou důsledně ukládány. Maximální trestní sazba za trestný čin útisku je 6 měsíců, přičemž zneužívání tísně nebo závislosti jako znak skutkové podstaty trestného činu útisku je přítomen v případech nucené práce téměř vždy. Na druhé straně základní trestní sazba za vydírání je 3 roky, u kvalifikovaných skutkových podstat 2 - 8 let. Avšak násilí jako znak skutkové podstaty trestného činu vydírání je pouze jednou z mnohých forem nátlaku používaných v souvislosti s nucenou nebo povinnou prací. Lze odůvodněně pochybovat, zda jsou tyto tresty účinné. Pokud jde o jejich důsledné ukládání, po dobu své více než desetileté činnosti se společnost La Strada ČR nedostala k informaci, že by se kdy některého z těchto ustanovení použilo k trestání nucené práce. Porušení čl. 25 Úmluvy je tedy velmi pravděpodobné.

Při zmiňovaných problémech s interpretací definice nucené práce v ČR se lze obrátit na dříve uváděné indikátory nucené práce MOP. Jde o šest již zmiňovaných hlavních indikátorů, kterými jsou: 1) fyzické či sexuální násilí nebo jeho hrozba, 2) omezení svobody pohybu, 3) dlužní otroctví, 4) zadržování odměny za práci či odmítnutí vyplacení odměny, 5) zadržování cestovních či jiných identifikačních dokladů, 6) vyhrožování udáním příslušným úřadům.

Několik těchto indikátorů se v různých kombinacích objevovalo ve všech třech případových studiích. Paní „N“ byla v období, kdy byla nucena k prostituci, podrobena krutému fyzickému násilí. Byla bita a znásilňována, což v jednom případě vedlo ke ztrátě vědomí, bylo jí vyhrožováno, že ji zabijí a vezmou dítě. V tomto období byla stále pod dozorem, odevzdávala všechny vydělané peníze. Byly jí odebrány doklady, ve kterých měla české vízum. V období práce v domácnosti byla zamykána v bytě, kde pracovala, a za práci dostávala minimum peněz (30 - 60 Kč za den). V jejím případě byly tedy přítomny čtyři výše uvedené indikátory nucené práce, a to fyzické a sexuální násilí i jeho hrozba, omezování resp. zbavení svobody pohybu, zadržování odměny za práci a zadržování dokladů.

Pan „C“ byl ke konci svého pracovního vykořisťování vystaven verbálními útokům a vyhrožování, při výkonu práce v lesnictví byl spolu s dalšími členy pracovní skupiny pod dohledem zaměstnanců majitele lesa a v období práce na soukromém objektu byl omezován v pohybu a byly mu zakazovány sociální kontakty. Po dvou měsících práce začal zaměstnavatel zadržovat mzdy, vyplácel pouze jejich část, a to až po opakovaných urgencích. S odůvodněním, že zařizuje nové doklady (ty byly panu „C“ odcizeny), mu zaměstnavatel vyplácel pouze 100 - 200 Kč týdně. Později se pan „C“ dozvěděl, že zaměstnavatel doklady nezařizoval a nikdy nebyl v kontaktu se zastupitelským úřadem jeho domovského státu. Navíc byl pan „C“ zmanipulován, aby posílal zbylou část vydělaných peněz přes pracovní agenturu, která zajistila jeho příjezd do ČR. Tyto měly být v zemi původu předány příbuzným, což se podle informací, které měl pan „C“ k dispozici, nestalo. I v tomto případě tedy existují indikátory, které naznačují, že velmi pravděpodobně mohlo jít o případ nucené práce.

Paní „T“ a „L“ nebyly vystaveny násilí ani jim nebyla přímo omezována svoboda pohybu. Při kontaktu s pomáhající organizací však verbalizovaly svoji obavu z možné odplaty, pokud by se ve věci zadržování dokladů a mezd zprostředkovatelem obrátily na příslušné úřady. I v tomto případě lze tedy uvažovat o možném naplnění definice nucené práce.

Z uvedených případů vyplývá, že ČR velmi pravděpodobně porušila svůj závazek potlačit užívání nucené nebo povinné práce ve všech jejích formách podle čl. 1 Úmluvy o nucené nebo povinné práci. Rovněž porušila zákaz nucené práce stanovený Listinou základních práv a svobod (čl. 9) a Mezinárodním paktem o občanských a politických právech (čl. 8).

Kromě výše uvedených mezinárodních dokumentů, které jsou pro ČR závazné, byly v rámci výzkumu analyzovány i další dokumenty, z nichž některé obsahují ustanovení, která by mohla významným způsobem přispět k lepší ochraně práv migrujících pracovníků, a tím snížit možnosti jejich vykořisťování. Nejvýznamnějšími jsou v tomto kontextu Úmluva MOP č. 97 o migraci za prací a Mezinárodní úmluva o ochraně práv migrujících pracovníků a jejich rodinných příslušníků. Obě obsahují konkrétní ustanovení zavazující smluvní strany k zajištění rovnosti cizinců a občanů cílové země v přístupu k různým právům. Praktická nemožnost cizinců bránit svá práva se zdá být jedním z hlavních důvodů umožňujících vykořisťování pracujících migrantů. Tato je dána jednak legislativními důvody a jednak praxí, kdy je obecně větší důraz kladen na potrestání případného porušení cizineckých předpisů ze strany migrantů než na ochranu jejich práv. V důsledku toho se vykořisťování migrantů v naprosté většině případů vůbec nepokoušejí obrátit se ve věci porušování svých práv na příslušné orgány, protože vědí, že se nejdříve bude řešit otázka plnění jejich povinností vůči cílové zemi a ne otázka dodržování jejich práv či povinností zaměstnavatelů vůči nim.

Bez ohledu na pobytový status cizince Mezinárodní úmluva o ochraně práv migrujících pracovníků a jejich rodinných příslušníků (dále jen „Úmluva o migrujících pracovnících“) stanovuje nárok těchto pracovníků na stejné zacházení, jaké se aplikuje na občany, a to v oblasti odměňování i dalších pracovních podmínek, jako jsou pracovní doba, přesčasy, placená dovolená, ukončení pracovněprávního vztahu apod. (čl. 25). Velmi důležitým v kontextu možného vykořisťování migrantů v práci je ustanovení, které považuje možnost derogace zmíněného principu rovného zacházení v soukromoprávních pracovních smlouvách za nezákonnou. Smluvní strany mají povinnost zajistit, aby migrující pracovníci nebyli připraveni o žádná práva vyplývající z tohoto principu kvůli nelegálnosti svého pobytu či práce. Zejména zaměstnavatelé se nemohou odvolávat na nelegálnost jejich pobytu či práce jako na důvody neplnění či pouze omezeného plnění svých smluvních závazků vůči migrantům.

Těm pracujícím migrantům, kteří jsou na území smluvního státu legálně, zaručuje Úmluva o migrujících pracovnících stejné zacházení, na jaké mají nárok občané daného státu, pokud jde o ochranu před propuštěním, dávky v nezaměstnanosti, přístup k programům zaměřeným na boj s nezaměstnaností a za stanovených podmínek přístup k dalšímu zaměstnání v případě ztráty předchozího. Takové ustanovení má potenciál významně snížit zranitelnost migrantů, kteří jsou v současné době svým pracovním i pobytovým povolením vázáni na jednoho zaměstnavatele a rozhodně nemají možnost profitovat z placení sociálního pojištění, pokud ztratí práci. Legálním migrantům Úmluva dále zaručuje stejné zacházení při výkonu výdělečné činnosti a v přístupu k vzdělávacím institucím a službám, odbornému vzdělávání a rekvalifikaci, službám zaměstnanosti apod. (čl. 54, 55 a 43).

Obdobné ustanovení o nároku migrantů na stejné zacházení, jaké se aplikuje na občany daného státu, obsahuje i Úmluva MOP č. 97 o migraci za prací (dále jen „Úmluva č. 97“). Toto ustanovení se však znovu omezuje pouze na migranty legálně pobývající na území smluvní strany. Stejně zacházení se podle čl. 6 této Úmluvy vztahuje na obdobné oblasti, jako je tomu u čl. 25 Úmluvy o migrujících pracovnících, a navíc také na odborovou činnost a užívání výhod kolektivního vyjednávání, sociální zabezpečení (ve vztahu k pracovním úrazům, mateřské dovolené, starobě, nemoci, nezaměstnanosti apod.), daně a dávky a další oblasti. Za současné situace pracující migranti ke zmiňovaným výhodám a právům téměř nemají přístup. Konkrétním příkladem je nemožnost požívat výhody sociálního pojištění i přesto, že legálně pracující migranti platí příslušné odvody.

Nedostatek informací na straně pracujících migrantů je skutečností, které často zneužívají zprostředkovatelé a zaměstnavatelé. I v tomto ohledu obsahují výše uvedené smlouvy několik zajímavých ustanovení. Bez ohledu na legalitu pobytu a práce dává Úmluva o migrujících pracovnících těmto pracovníkům a jejich rodinným příslušníkům právo na informace. Tyto informace mají zahrnovat práva, vyplývající z Úmluvy, a dále podmínky vstupu na území, práva a povinnosti a všechny další informace, které migrantům umožní vyhovět administrativním požadavkům a dalším formalitám platným na území státu, kde se nacházejí. Zainteresované státy⁵⁴ mají povinnost šířit tyto informace anebo zajistit jejich šíření přes zaměstnavatele, odborové organizace či další instituce. Mají být poskytovány bezplatně a pokud možno v jazyce, kterému migrující pracovníci rozumí (čl. 33).

Obdobné ustanovení obsahuje i Úmluva č. 97, která v čl. 2 stanoví, že smluvní strany zajistí, aby byly migrujícím pracovníkům k dispozici vhodné a bezplatné služby, jejichž součástí je poskytování přesných a spolehlivých informací.

Legálním migrantům zaručuje Úmluva o migrujících pracovnících právo na to, aby byli plně informováni o podmínkách vstupu na území státu, kde budou zaměstnáni, a zejména o těch, které se vztahují k jejich pobytu a výdělečné činnosti. Dále mají právo být informováni o náležitostech, které musí v tomto ohledu splnit, a o tom, na který úřad státu, kde jsou zaměstnáni, se mají obrátit ve věci případných změn podmínek pobytu (čl. 37).

V kontextu snahy o nalezení způsobů prevence vykořisťování migrujících pracovníků jsou inspirující i další ustanovení Úmluvy č. 97. Zmiňuje se tady systém dohledu nad pracovními smlouvami mezi zaměstnavateli a migrujícími pracovníky, jehož součástí má být požadavek, aby měl cizinec pracovní smlouvu k dispozici před odjezdem z domovského státu, případně nejpozději při příjezdu do státu, kde má být zaměstnán. Tato musí obsahovat ustanovení o pracovních podmínkách a odměně za práci. Navíc má být cizinec písemně informován obecně o pracovních a životních podmínkách, které se na něj budou vztahovat na území státu, kde bude zaměstnán. Součástí systému dohledu nad pracovními smlouvami je stanovení metod, jakými bude zajištěno plnění smluvních závazků na straně zaměstnavatele, a sankcí za porušení výše uvedených povinností (příloha I čl. 5 a 7).

Z dotazníkového šetření, uskutečněných rozhovorů i z případových studií vyplývá, že zadržování mzdy a dokladů je nejčastěji používaná forma nátlaku na migranty. V této souvislosti je proto nutné zmínit ustanovení mezinárodních dokumentů, která směřují k eliminaci těchto praktik. Ve vztahu ke všem migrantům bez ohledu na jejich pobytový status zaručuje Úmluva o migrujících pracovnících těmto pracovníkům a jejich rodinným

⁵⁴ Tj. domovské státy, státy tranzitu a státy, kde migrující pracovníci vykonávají práci.

příslušníkům právo převést vydělané a ušetřené peníze např. do domovského státu. Stejně právo dává Úmluva migrantům, kteří splňují podmínku legality pobytu, a to s výslovným odvoláním na nutnost zajistit finanční podporu rodiny v domovském státě. Smluvní strany zavazuje k přijetí příslušných opatření, která umožní a usnadní zmíněné převádění vydělaných prostředků (čl. 32 a 47).

Ve vztahu k zadržování dokladů Úmluva stanovuje, že je nezákonné, s výjimkou oprávněných veřejných činitelů, zabavit identifikační dokumenty, dokumenty povolující vstup či pobyt na území státu nebo pracovní povolení (čl. 21). Ustanovení s podobným obsahem je i součástí Úmluvy Rady Evropy o opatřeních proti obchodování s lidmi (čl. 20).

Jak vyplývá i z tohoto výzkumu, násilí a pohrůžky násilím nejsou v prostředí pracovního vykořisťování migrantů ojedinělé. Proto je v tomto kontextu důležité ustanovení čl. 16 Úmluvy o migrujících pracovnících, které jim výslovně přiznává právo na svobodu a osobní bezpečnost a dále uvádí, že mají ze strany státu nárok na účinnou ochranu proti násilí, ubližování či vyhrůžkám, a to bez ohledu na to, zda tyto pocházejí od veřejných činitelů či soukromých osob.

Vykořisťování a nucená práce migrantů jsou umožněny mimo jiné i legislativními nedostatky či nejasným anebo nedostatečně důsledným uplatňováním právních předpisů. Ratifikace výše uvedených a zatím nezávazných úmluv a převzetí relevantních ustanovení do vnitrostátních právních předpisů by mohlo být významným krokem na cestě k omezení a výhledově k úplnému potlačení vykořisťující a nucené práce v ČR.

Výsledky monitoringu médií

Následující informace vycházejí z analýzy článků vztahujících se k tématům migrace a přítomnosti cizinců na českém pracovním trhu v období od 15. 7. 2005 do 31. 12. 2005. Sledovány byly celostátní deníky (MF Dnes, Právo a Blesk), týdeníky (Respekt, Reflex a Týden) a společenské měsíčníky (Elle, Esquire a Xantipa). Z hlediska počtu článků vztahujících se k uvedenému tématu všechna ostatní periodika výrazně převyšuje MF Dnes s 31 články. V Právu bylo uveřejněno celkem 5 relevantních článků, v Blesku 2, v Respektu a Reflexu po 1 článku. Žádné články související se sledovaným tématem se nevyskytly v Týdnu a v společenských měsíčnících. Důležitou informací v tomto kontextu je, že MF Dnes, která se v sledovaném období věnovala tématu nejvíce, uveřejnila 30. 11. 2005 zvláštní přílohu o problematice migrace zahraničních dělníků do ČR, obsahující 8 relevantních článků.

Některá hledaná hesla⁵⁵ bylo třeba upravit v souladu s českým kontextem, protože ne všechna hesla původně domluvená v rámci mezinárodního partnerství, v němž se projekt uskutečňoval, byla použitelná v českých podmínkách. Při zadání hesla „cizinec“ se většinou objevovaly články zmiňující cizince jako turisty. Proto bylo třeba zadávat toto heslo ve spojení „cizinec/cizinci“ AND „práce“. Místo „zahraniční zaměstnanec/pracovník“ se více osvědčilo spojení „zahraniční dělník“ pro označení osob vykonávajících těžkou a hůře

⁵⁵ Hledanými hesly byly: cizinec/cizinci AND práce, migrant/migranti, zahraniční dělník/dělníci, obchod/obchodování s lidmi, nucená práce, zprostředkovatel, legální/nelegální/ilegální práce, levná pracovní síla, práce načerno.

placenou práci, o kterou obvykle Češi nemají zájem. Naopak některá hesla se ukázala jako irelevantní. Například „nucená práce“ se v periodikách zmiňovala pouze v souvislosti s nuceným nasazením za II. světové války a v námi sledovaném kontextu vykořisťující práce a pracovních podmínek se tento pojem neuzívá.

Ve stanoveném období se v sledovaných periodikách objevilo celkem 40 relevantních článků, z toho nejvíce v denících MF Dnes (31) a Právo (5). Tento poměr je zajímavý při srovnání obou deníků, přičemž MF Dnes je vnímán jako spíše pravicový a Právo naopak jako více levicově zaměřený deník. V tomto světle by bylo reálné očekávání, že více informací souvisejících s pracovním vykořisťováním cizinců se objeví v deníku Právo.

V daném kontextu je však důležité, že početní převaha článků v MF Dnes jasně souvisí i se zveřejněním speciální přílohy o migraci zahraničních dělníků do ČR. Příloha byla vydána ve spolupráci s humanitární organizací Člověk v tísni, což je nezbytné brát do úvahy kvůli možnému zkreslení celkového vyznění informování o problematice. Vzhledem ke spolupracujícímu subjektu je u deníku jasný záměr informovat o situaci zahraničních dělníků a ukázat realitu i z perspektivy těchto migrantů, což zahrnuje i vysvětlení, jakým způsobem z jejich práce těží nejen zprostředkovatelé, ale i české firmy, a nakonec i český stát.

Dalším podstatným momentem je, že články o pracovních migrantech se nejčastěji objevovaly v regionálních přílohách, a to ve 25 případech. Na celostátních stránkách, zejména pak v ekonomických rubrikách, se jich vyskytlo 7 a ve výše zmiňované speciální příloze 8. Toto rozložení má nesporně vliv na možný dosah informací obsažených v regionálních přílohách v rámci české populace a naznačuje důležitost, jakou periodika této problematice připisují. Skutečnost, že regionální periodika informovala v daném období o sledovaném tématu častěji než celostátní, by bylo vhodné ověřit v širším rozsahu a případně shromáždit více informací o příčinách a důsledcích.

Podle informací získaných z monitoringu lze cizince vyskytující se v periodikách v sledovaném kontextu rozdělit do 4 skupin. První skupinou jsou zahraniční dělníci, kteří jsou často médií prezentováni jako anonymní příslušníci dané kategorie. Pokud jsou individualizováni, pak často v souvislosti s trestnou činností, kterou spáchali, anebo jsou z páchání trestné činnosti podezřelí. Jde spíše o muže nebo jejich pohlaví není zmíněno, o ženách se píše minimálně, nejčastěji jako o obětech obchodu s lidmi či v souvislosti s problémy spojenými s jejich biologickými funkcemi (např. problémy se zdravotním pojištěním cizinek při porodu nebo pojištění novorozenců). Nejčastěji jsou zaměstnáni ve stavebnictví, v zemědělství, ale i při výrobě a prodeji textilu a potravin. Tato skupina je také ohrožena vykořisťováním ze strany zaměstnavatelů a zprostředkovatelů. Nejčastějšími zeměmi původu jsou Ukrajina a Vietnam, dále jsou zmíněny Slovensko a Polsko, ale ne explicitně ve spojitosti s vykořisťujícími praktikami.

Druhou skupinu tvoří pachatelé trestných činů, o kterých média informují. Jde buď o pachatele trestného činu obchodování s lidmi, v této souvislosti se vyskytují informace o průběhu trestního stíhání či o procesních chybách orgánů činných v trestním řízení, na základě kterých jsou obvinění propuštěni na svobodu, anebo jde o jednotlivé pracující cizince, kteří spáchali nebo jsou podezřelí ze spáchání trestného činu. V převážné většině jsou to lidé z bývalého Sovětského svazu, zejména z Ukrajiny. Pouze v jednom případě je zmíněna trestná činnost osoby ze západní Evropy.

Třetí poměrně malou skupinou jsou cizinci, zejména ze západní Evropy, kteří v ČR pracují např. na manažerských postech nebo jako učitelé jazyků. Jsou zobrazováni jednotlivě a je u nich uvedeno více konkrétních informací, jako jsou pohlaví, země původu, rodinné zázemí, názor na život v ČR apod. O této skupině se média nevyjadřují v negativním kontextu, např. v souvislosti s trestnými činy, kromě jednoho výše zmíněného případu pachatele podvodů z Nizozemí. Zeměmi původu jsou u této skupiny Německo, Belgie, Skotsko, Kanada a Nizozemsko.

Poslední, čtvrtou skupinu tvoří odborníci zejména z východní a jihovýchodní Evropy, kteří jsou v rámci programu ministerstva práce a sociálních věcí zváni do ČR, aby zaplnili pracovní místa, která se nedaří obsadit kvůli nedostatku českých odborníků např. v lékařství a ve vědě.

Pobytový status cizinců se zmiňuje hlavně v souvislosti s prací resp. s pracovním povolením ve více než polovině článků. Tyto obsahují informace o počtech cizinců⁵⁶ na území ČR, o způsobech, jak se lidé stanou nelegálními migranty, i když na území republiky vstoupí legálně, jaké má nelegální zaměstnání výhody a nevýhody pro stát, migranta a zaměstnavatele a jak na cizincích, kteří v ČR pracují načerno, vydělávají zprostředkovatelé, české firmy a organizovaný zločin.

Pozoruhodné je, že postihy anebo absence postihů za nelegální práci se zmiňují často, avšak téměř výhradně v souvislosti se zaměstnanci, skoro nikdy se neuvádějí postihy, ať už uložené anebo hrozící, zaměstnavatelům. Jediným opačným případem byl článek o jihočeských úřadech práce, jež dohlíží na firmy, které zaměstnávají cizince, zda je dobře platí. Při obnovování pracovních povolení pro cizince žádají od firem i mzdové výkazy a hlídají, jestli firmy za stejnou práci neplatí cizince méně než Čechy. Důvodem je mimo jiné i zabránit zvýhodňování firem, které porušují pracovníprávní předpisy a využívají levné práce cizinců před těmi, které zaměstnávají ať už Čechy nebo cizince v souladu s příslušnými normami, a tudíž mají vyšší mzdové náklady.

Z monitoringu vyplynulo, že média se snaží vyvrátit názor, že příval cizinců škodí pracovnímu trhu ve smyslu zabrání pracovních míst občanům ČR. Přítomnost cizinců na českém pracovním trhu je hodnocena jako prospěšná v 21 případech, jako hrozba v 7 případech. V ostatních článcích se situace nehodnotí. Pozitivní hodnocení je nejčastěji zmiňováno v souvislosti s negativním demografickým vývojem v ČR. V jednom z článků se uvádí, že podle odhadů demografů bude za 25 let v zemi chybět 400 tisíc pracovníků. Situaci mohou vylepšit cizinci, kteří zaplní prázdná pracovní místa. V článcích vybraných v rámci monitoringu jsou zobrazováni jako ti, kdo se nechávají najmout na hůře placenou práci v horších podmínkách, tedy na pracovní místa, o která většinou občané ČR nemají zájem. Tuto skutečnost potvrzuje i vyjádření ředitele Úřadu práce v Praze 3, který uvádí, že cizinci jsou pracovitější a méně nároční, jde obvykle o lidi z chudších zemí, kteří si do ČR přijeli vydělat a stačí jim menší plat, jsou ochotni víc pracovat. Trh si sice chrání své občany a vždy dává přednost Čechům, ale ti zas nechtějí pracovat za každých podmínek, takže pokud se jim plat zdá nízký a pracovní doba dlouhá, odmítnou a místo většinou vezme cizinec, jenž nemá na výběr.

Pokud se v článcích píše o trestné činnosti, jsou migranti v 5 případech zobrazováni jako pachatelé (podvod, loupežné přepadení, vražda, kuplířství, obchodování s lidmi) a pouze dvakrát jako oběti. Objevují se i různá další porušení zákona, která však nedosahují

⁵⁶ Zmiňuje se celkově 250 000 cizinců ze 180 zemí, přičemž uveřejněné odhady nelegálních migrantů se pohybují od 18 000 do 300 000.

závažnosti trestných činů, zejména porušení cizineckých předpisů či neplacení zdravotního pojištění, což jde ale v mnoha případech na vrub zaměstnavateli, ne zaměstnanému cizinci.

Obchod s lidmi se v člancích objevuje zřídka, pouze ve 3 případech, a to v kontextu informování o soudních procesech s pachateli těchto činů a v jednom článku v návaznosti na novelizaci cizineckého zákona, která zlepšila podmínky udělování krátkodobého pobytu obchodovaným osobám spolupracujícím s orgány činnými v trestním řízení. V souvislosti s pracovním vykořisťováním cizinců se pojem „obchod s lidmi“ nezmiňuje ani jednou.

Obdobně se v sledovaných člancích nevyskytuje ani výraz „nucená práce“. Používá se pouze v souvislosti s nuceným nasazením za II. světové války. Asi v 9 člancích se však hovoří o těžkých pracovních podmínkách, vykořisťování pracovníků a praktikách zprostředkovatelů, jež mohou vyústit v nucenou práci.

Z uskutečněného sledování vybraných médií lze dovodit poměrně častou a obsahově celkem vyváženou informovanost o problematice vykořisťování a nucené práce. Podstatnou informací však je, že relevantní články se koncentrovaly převážně v jednom periodiku, které k tématu uveřejnilo ve sledovaném období zvláštní přílohu, a ve většině případů se sledované informace objevovaly v regionálních přílohách a ne na celostátních stránkách.

Je na škodu, že vykořisťování a nucená práce cizinců nebyly nikdy prezentovány jako možná součást obchodování s lidmi. Obchodování s lidmi bylo téměř výhradně zmiňováno ve spojení se stíháním pachatelů, obvykle v kombinaci se stíháním za trestný čin kuplířství, což pravděpodobně dále posiluje převládající nesprávnou představu o tom, že obchodování s lidmi je ekvivalentem nucené prostituce a děje se pouze za účelem vykořisťování v sexuálním průmyslu.

Důležitým je však jednoznačně převládající pozitivní přístup při informování o pracovní migraci do ČR. Patrná je snaha o vysvětlení, jaký přínos může mít pro ČR a jakým rizikům jsou pracující migranti vystaveni. Tento způsob informování může přinést více pochopení a celkové zlepšení vnímání migrantů zatím velmi homogenním českým obyvatelstvem.

Závěry

Obecné

1. Osoby vykořisťované na území ČR nejsou občané ČR a „bezproblémoví cizinci“. Jsou to osoby s nejistým/nelegálním pobytovým statutem z méně rozvinutých či ekonomicky slabších zemí, než je ČR.
2. Praktická nemožnost bránit svá práva daná hlavně nejistým pobytovým statutem těchto cizinců je jedním z hlavních důvodů umožňujícím jejich vykořisťování.
3. Obecně je v kontextu vykořisťující či nucené práce cizinců větší důraz kladen na potrestání těchto osob za porušení cizineckých předpisů než na ochranu jejich práv.

4. Obchod s lidmi a vykořisťování v podmínkách nucené či vykořisťující práce se mnohem méně vyskytuje ve spojitosti s nelegálním překročením hranic, než se obecně předpokládá.
5. Motivace k odjezdu ze země původu a hledání práce v zahraničí byla vždy ekonomická, někdy kombinovaná i s politickými důvody.
6. Byly potvrzeny informace o přítomnosti dozorovaných dílen – tzv. „sweatshopů“ v ČR.
7. V rámci výzkumu nebylo možné důsledně oddělit nucenou práci v prostituci a v jiných sektorech. Nucená práce v obou oblastech se kombinovala v příběhu jedné osoby jako po sobě následující zkušenosti anebo jako současné dvojí vykořisťování.

Sektory

8. Sektory, v nichž se podle výzkumu nejčastěji objevuje vykořisťující nebo nucená práce, jsou stavebnictví, zemědělství (včetně lesnictví), služby, jež zahrnují hlavně úklidové práce, prodej a obsluhu a kuchyňské práce v restauracích a bistrech. Dalšími zmiňovanými oblastmi byly práce ve skladech, nemocnicích, domácnostech, v dílnách a dozorovaných dílnách a nucení k páchání trestné činnosti a žebrotě.
9. V rámci jednotlivých sektorů je patrná existence jistého genderového rozdělení. Muži pracují převážně ve stavebnictví a lesnictví. Zemědělství, textilní průmysl, úklidové práce, práce v domácnosti jsou oblastmi, kde jsou zaměstnávány hlavně ženy. Muži i ženy pracují v bistrech a restauracích nebo jako prodavači a prodavačky, což se vztahuje hlavně k vietnamské a čínské komunitě.

Státní příslušnosti

10. Nejvýznamnějšími oblastmi původu osob vykořisťovaných v práci v ČR jsou státy bývalého SSSR, zejména Ukrajina a Asie, zejména Vietnam. Dále se vyskytovaly Moldavsko, Bělorusko, Kazachstán, Mongolsko, Čína, méně často Gruzie a Čečensko⁵⁷.

Formy donucení

11. Zneužívání tísně či závislosti je forma donucení, která se v kontextu nucené či vykořisťující práce vyskytuje téměř univerzálně. Je obsažená v definici trestného činu

⁵⁷ Tyto informace je nutno vnímat s vědomím, že zrcadlí výzkumné metody a existující/vybudované kanály získávání informací z migrantských komunit. Je pravděpodobné, že vykořisťující práce se ve významné míře týká i jiných než uvedených cizinců, ale konkrétní informace se zatím nepodařilo získat. Za účelem získání informací z jednotlivých komunit by bylo vhodné zaměřit se speciálně na konkrétní cizineckou komunitu – historická, národní a kulturní specifika totiž determinují *možnosti vstupu* a *metody získávání informací* v rámci jednotlivých národnostně definovaných skupin, což zpětně ovlivňuje představu o *přítomnosti a rozsahu vykořisťující práce* v dané komunitě.

obchodování s lidmi podle trestního zákona a je i podstatným znakem skutkové podstaty samostatného trestného činu útisku⁵⁸.

12. Z indikátorů nucené práce, jak je definuje MOP, se nejčastěji objevovalo zadržování mzdy a dokladů, často se vyskytovalo násilí či hrozba násilím, vyhrožování udáním úřadům a omezování osobní svobody. Nejméně často bylo jako forma donucení zmiňováno dlužní otroctví⁵⁹.
13. V rámci výzkumu bylo možné vypořádat jistou posloupnost v užívání různých metod donucení. Nejdříve se obvykle uplatňovalo zadržování mzdy či dokladů a až v případě, že tyto formy nátlaku selhaly, nastoupily další, např. hrozba násilím či udáním úřadům nebo omezování osobní svobody.
14. Přímé násilí se jako forma donucení objevovalo hlavně v prostituci, jinak lze pozorovat příklon k sofistikovanějším metodám nátlaku. Omezování osobní svobody se zase nejčastěji objevovalo v oblasti prostituce, dozorovaných dílen a prací v domácnosti.
15. Zatímco v prostituci se častěji vyskytovalo omezování osobní svobody a násilí, v jiných sektorech byl zaznamenán častější výskyt zadržování mzdy a dokladů a vyhrožování udáním úřadům.

Monitoring tisku

16. Výraz „obchodování s lidmi“ se v tisku objevoval velmi zřídka, obvykle pouze v souvislosti s informacemi o probíhajících trestních řízeních. Výraz „nucená práce“ se ve sledovaných periodikách neobjevoval. Používá se pouze v souvislosti s nuceným nasazením za II. světové války.
17. Objevovaly se informace o vykořisťování cizinců, tato skutečnost však nikdy nebyla prezentována jako jeden z účelů a tedy součást obchodování s lidmi. Obchodování s lidmi bylo zmiňováno v souvislosti s prostitucí a kuplířstvím, což vede k potvrzování nesprávné, ale rozšířené představy o tom, že obchod s lidmi je totožný s prostitucí a děje se pouze za účelem sexuálního vykořisťování.
18. Postihy nebo absence postihů za nelegální práci se v tisku zmiňovaly často, ale pouze ve vztahu k zaměstnancům, ne k zaměstnavatelům. Opakovaně bylo uvedeno, že zaměstnanci byli, případně nebyli, vyhoštěni v důsledku svého nelegálního zaměstnání nebo pobytu, ale otázka sankcí uložených anebo hrozících zaměstnavatelům se v příslušných článcích neřešila vůbec.

⁵⁸ Spočívá v donucení jiné osoby, aby něco konala, opomenula nebo trpěla zneužívaje její tísně nebo závislosti. Ani jedno z těchto ustanovení však není podle našich informací zatím užíváno v souvislosti s trestáním nucené práce.

⁵⁹ Přestože se dlužní otroctví jako forma donucení v odborném diskurzu v ČR téměř neobjevuje, z výzkumu vyplývá, že k těmto případům dochází. Informace v tomto smyslu pochází z prostředí prostituce ve vietnamské komunitě.

19. Převážná většina relevantních článků se v tisku objevovala v regionálních přílohách, ne na celostátních stránkách. To mělo pravděpodobně vliv na dosah informací, obsažených v regionálních přílohách, na českou populaci a také to naznačuje důležitost, jakou periodika této problematice zřejmě připisují.
20. Ve většině článků byla patrná snaha o vyvrácení názoru, že cizinci škodí českému pracovnímu trhu ve smyslu zabírání pracovních míst občanům ČR. Hodnocení cizinců jako přínosu pro český pracovní trh se dává do souvislosti s negativním demografickým vývojem.⁶⁰

Právní

21. Na základě případových studií a dalších informací je možné předpokládat opakované porušování závazků ČR vyplývajících z vnitrostátních i mezinárodních právních dokumentů.
22. ČR neratifikovala ani nepodepsala žádnou z nejvýznamnějších mezinárodních smluv na ochranu pracujících migrantů, jakými jsou například Úmluva OSN o ochraně práv migrujících pracovníků a jejich rodinných příslušníků 1990, Úmluva MOP č. 97 o migraci za prací, Úmluva MOP č. 43 o doplňujících ustanoveních týkajících se migrujících pracovníků.
23. Vzhledem k možnostem důsledného uplatňování zákazu nucené práce je významné, že nucená práce není definována ani blíže charakterizována ve vnitrostátních právních předpisech. Je pouze zmíněna v Listině základních práv a svobod v ustanovení o zákazu nucené práce a v trestním zákoně jako jeden z účelů obchodování s lidmi.
24. Lze důvodně pochybovat o tom, že ČR plní svoje mezinárodní závazky vyplývající z Úmluvy MOP č. 29 o nucené nebo povinné práci, podle které má být nucená práce ve všech jejích formách potlačena, vymáhání nucené práce má podléhat trestu jako trestný čin a příslušné tresty mají být účinné a mají být důsledně ukládány.

Doporučení

(1) Existence nabídky i poptávky po levné pracovní síle, kterou představují legální i nelegální migranti, by měla být otevřeně uznána, diskutována a reflektována v opatřeních a plánech v oblasti zaměstnanosti a sociální i migrační politiky⁶¹. Ačkoliv v ČR zjevně v této oblasti existuje nabídka i poptávka, není dostatek pozornosti věnován nalézání možností, aby se obě potkávaly v legálním prostředí, bez rizika pro slabší stranu, kterou jsou v tomto případě potenciálně či skutečně vykořisťovaní migranti. Proto se

⁶⁰ Podle některých citovaných odhadů demografů bude za 25 let v zemi chybět 400 tisíc pracovníků. Prázdná pracovní místa mohou podle médií zaplnit cizinci.

⁶¹ Podle: LeVoy M., Verbruggen N., 2005, Ten Ways to Protect Undocumented Migrant Workers, Brussels, Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants

v současnosti využívají jiné flexibilní a často nezákonné možnosti, jak uspokojit potřeby na obou stranách.

Ignorování přítomnosti často nelegálních migrantů pracujících v nízkopříjmových sektorech má za následek, že na tuto skupinu lidí není brán zřetel při vytváření relevantních plánů a strategií, například v oblasti sociální inkluze. Může z nich tedy potenciálně vzniknout marginalizovaná, sociálně vyloučená skupina se všemi důsledky a riziky, která s sebou sociální exkluze nese. Na druhé straně však mohou znamenat i přínos jak pro cílovou zemi, tak i pro zemi původu v případě, že se pozornost zaměří na eliminaci negativ spojených s nelegální migrací a zaměstnáváním a podpoří se opatření zacílená na identifikaci a využití pozitiv, která mohou migranti pro obě země představovat⁶². Rozvoj totiž nemusí být chápán čistě z ekonomického hlediska, jak naznačuje i jeho definice přijatá Valným shromážděním OSN⁶³. Ta pod rozvojem rozumí komplexní ekonomický, sociální, kulturní a politický proces, jehož cílem je neustálé zkvalitňování života pro celou populaci a všechny jednotlivce na základě jejich aktivní, svobodné a smysluplné účasti na rozvoji a na spravedlivé distribuci výhod a zisků z něj plynoucích.

Opomíjení existence skupiny často nelegálních migrantů pracujících v nízkopříjmových či neregulovaných sektorech má dopad i na množství resp. absenci poznatků, které jsou v této oblasti k dispozici. **(2) Je nutné zaměřit výzkum a sběr údajů na tuto oblast ekonomických aktivit a na osoby, kterých se tyto aktivity týkají.** Pouze na základě spolehlivých poznatků bude možné vhodně zacílit opatření a strategie tak, aby byly ku prospěchu státu i migrantům. Nelegální migrace a zaměstnávání není ani v zájmu vlády cílové země, ani v zájmu migrantů. Nedostatek přesných informací či opomíjení této části reality může mít za následek vyloženě chybné nastavení opatření a plánů v oblasti migrace, zaměstnanosti a v sociální oblasti, což negativně ovlivní nejenom postavení migrantů, ale i možnosti sociálního, kulturního a ekonomického rozvoje cílové země.

(3) Důsledná kontrola dodržování standardů v oblasti pracovních podmínek, zaměřená cíleně na nízkopříjmové sektory, v nichž jsou často zaměstnávání cizinci, by mohla napomoci snížení výskytu vykořisťujících pracovních podmínek. To by však předpokládalo, že se primární pozornost přesune z postihování migrantů za porušení cizineckých předpisů a soustředí se na postihování vykořisťujících zaměstnavatelů a zprostředkovatelů. Postihování zaměstnanců nemá žádný dlouhodobější efekt ve smyslu odrazení zaměstnavatelů od nelegálního zaměstnávání cizinců. V této souvislosti by navíc bylo vhodné diskutovat otázku zajištění kontroly pracovních podmínek i v oblastech, které dosud běžně pracovní právnímu dohledu nepodléhají, jako jsou například práce v domácnosti, úklidové práce či prostituce.

Stejně důležité jako kontrola pracovních podmínek je **(4) zajištění informovanosti pracujících migrantů o jejich právech a hlavně o praktických možnostech uplatnění těchto práv.** Skutečnost, že zejména nelegální cizinci nemají možnost bránit svá práva a dostávají se na území cílové země do prakticky bezprávního postavení, je hlavním faktorem umožňujícím jejich vykořisťování. Nejdůležitějším opatřením, za pomoci kterého by bylo možné pracovní vykořisťování migrantů redukovat a případně i eliminovat, je vytvořit podmínky, aby měli přístup k právům a k možnostem uplatnění těchto práv na stejné úrovni

⁶² Jak se uvádí ve zprávě „Towards a Fair Deal for Migrant Workers in the Global Economy“, Mezinárodní organizace práce, Ženeva, 2004, str. 30 a 31, tato pozitivita zahrnují obnovu populace; čistý ekonomický zisk vyplývající z nasycení potřeb trhu práce; prevenci inflace; nabídku speciálních dovedností, které se na pracovním trhu poptávají a pobídku k akumulaci kapitálu.

⁶³ Deklarace Valného shromáždění OSN o právu na rozvoj ze dne 4. prosince 1986

jako občané cílové země. Pokud budou mít cizinci stejnou možnost jako občané požadovat od státních orgánů ochranu proti násilí a stejnou možnost vynutit si respektování svých práv i soudní cestou, například formou finanční náhrady za nevyplacené mzdy, budou oproti současnému stavu neporovnatelně sníženy i možnosti jejich vykořisťování. **(5) Základní principy mezinárodních dokumentů na ochranu práv migrantů⁶⁴, zejména ty, které stanovují minimální standardy ochrany pro všechny pracující migranty a rovné zacházení migrantů a občanů hlavně pokud jde o pracovní podmínky, by měly být výslovně zahrnuty do relevantní vnitrostátní legislativy a reflektovány v činnosti příslušných státních orgánů.** Pracující migranti a jejich rodinní příslušníci, kteří jsou integrováni do společnosti v cílové zemi, mohou totiž daleko více přispět k rozvoji této země vlastní prací a účastí na sociálním, kulturním a politickém životě než cizinci, kteří jsou marginalizováni v důsledku absence přístupu k právům a ke zdrojům společnosti⁶⁵.

⁶⁴ Zejména Mezinárodní úmluva o ochraně práv migrujících pracovníků a jejich rodinných příslušníků 1990, Úmluva MOP č. 97 o migraci za prací, Úmluva MOP č. 43 o doplňujících ustanoveních týkajících se migrujících pracovníků.

⁶⁵ Podle: Cholewinski, R., Protection of the Human Rights of Migrant Workers and Members of their Families under the UN Migrant Workers Convention as a Tool to Enhance Development in the Country of Employment

Přílohy

Příloha č. 1

Dotazníkové šetření - otázky

1. Víte (nebo máte jakékoliv informace) o nucené práci v České republice?
2. Víte (nebo máte jakékoliv informace) o obchodu s lidmi za účelem nucené práce?

Pokud jste odpověděli na alespoň jednu z otázek 1 a 2 kladně, pokračujte prosím v odpovědích na otázky 3 až 10.

Pokud jste odpověděli záporně v obou případech, pokročte prosím k otázkám 8 až 10.

3. Jsou tyto informace založeny na vaší osobní zkušenosti? Pokud ne, kdo vám je sdělil?
4. V jaké roli jste se dostal(a) k těmto informacím? (jako sociální pracovník/pracovnice, právník, policista, jiné)
5. Jaká byla průmyslová (pracovní) odvětví, v kterých se odehrála nucená práce? (například zemědělství, textilní průmysl, stavebnictví)
 - 5.a Jaká byla státní příslušnost nebo národnost osob v prostředí nucené práce?
 - 5.b Jakým způsobem tyto osoby přicestovaly do ČR?
6. Jaké byly pracovní podmínky? (pracovní doba, výplata mezd, svoboda pohybu, pracovní smlouva, odvody ze mzdy, oznámení o ukončení smlouvy)
7. Jaké byly ubytovací a obecně životní podmínky? (ubytování, hrazení stravy, topení, doprava, hrazení dluhů, soukromí, svoboda pohybu – opuštění pracoviště, kontrola nad osobními věcmi a dokumenty)
8. Myslíte, že je nucená práce v ČR problém?
9. Kdo myslíte, že se nejčastěji dostane do kontaktu s migranty obchodovanými za účelem nucené práce?
10. Kdo myslíte, že by měli být nejdůležitější aktéři (instituce) řešící situaci lidí obchodovaných za účelem nucené práce v ČR? (buďte prosím co možná nejkonkrétnější)

Pokud máte jakékoliv materiály užitečné pro náš výzkum, které byste byli ochotni poskytnout, zašlete nám je prosím.

Rozhovory – otázky pro odborníky

1. Jaké informace máte o obchodu s lidmi za účelem nucené práce?
2. Jsou tyto informace založeny na Vaší osobní zkušenosti? V jaké roli jste se k nim dostal/a?

Témata, která by se měla pokrýt:

3. Doprava a pobídka k práci v zahraničí; imigrační status
4. Příslib práce (v kterém sektoru), podmínky (životní) a očekávání
5. Realita pracovního procesu, včetně mezd, pracovní doby, svobody pohybu – opuštění pracoviště, svobody kontaktu s členy vlastní (etnické) komunity v hostující zemi nebo v zemi původu; svoboda podání stížnosti (otázka odborů), legalita práce, legalita imigračního statusu, zdravotní a bezpečnostní podmínky práce
6. Podmínky bydlení: poskytnuté ubytování, soukromí, volnost pohybu, možnost kontroly nad osobními věcmi
7. Nátlak a podvod: násilí (fyzické, sexuální, vyhrožování (specificky), zadržení pasu nebo osobních dokladů, uvěznění, dluh, násilné odvody ze mzdy)
8. Odchod z prostředí vykořisťování: policejní zásah, kontaktování jiných osob etc.
9. O jaká práva by obchodované osoby mohly podle Vás usilovat? Kdo jsou podle Vás další aktéři na tomto poli? Koho dalšího byste kontaktovali?
10. Středně- a dlouhodobé plány: jaké předjímáte budoucí trendy? Co by bylo pomohlo dříve a co by mohlo pomoci nyní?
11. Jak se vyvíjí záměry/plány ve Vaší organizaci? Co se mění? S kým dalším spolupracujete na tomto tématu?
12. Jak vidíte skladbu státních příslušností, etnik a pohlaví v oblasti obchodu s lidmi? Z jakých zdrojů čerpáte?
13. Koho a jaké další zdroje byste nám doporučili zahrnout do výzkumu?
14. Jakékoliv další připomínky, otázky, doporučení

Rozhovory – otázky pro migranty

1. Jaké informace máte o obchodu s lidmi za účelem nucené práce?
2. Jsou tyto informace založeny na Vaší vlastní zkušenosti? V jaké roli jste se k nim dostal/a?

Témata, která by se měla pokrýt:

3. Zázemí osoby: etnicita, gender, věk, rodinné vztahy, status rodiny (bohatá/chudá/střední)
4. Situace před odjezdem: státní příslušnost, země pobytu, zaměstnání, vzdělání, bydlení, migrační historie
5. Doprava a pobídka k práci v zahraničí; imigrační status
6. Příslib práce (v kterém sektoru), podmínky (životní) a očekávání
7. Realita pracovního procesu včetně mezd, pracovní doby, svobody pohybu – opuštění pracoviště, svobody kontaktu s členy vlastní (etnické) komunity v hostující zemi nebo v zemi původu; svoboda podání stížnosti (otázka odborů), legalita práce, legalita imigračního statusu, zdravotní a bezpečnostní podmínky práce
8. Podmínky bydlení: poskytnuté ubytování, soukromí, volnost pohybu, možnost kontroly nad osobními věcmi

9. Nátlak a podvod: násilí (fyzické, sexuální, vyhrožování (specificky), zadržení pasu nebo osobních dokladů, uvěznění, dluh, násilné odvody ze mzdy)
10. Odchod z prostředí vykořisťování: policejní zásah, kontaktování jiných osob etc.
11. Středně- a dlouhodobé plány: jaké předjímáte budoucí trendy? Co by bylo pomohlo dříve a co by mohlo pomoci nyní?
12. Jak vidíte skladbu státních příslušností, etnik a pohlaví v oblasti obchodu s lidmi?
Z jakých zdrojů čerpáte?
13. Koho a jaké další zdroje byste nám doporučili zahrnout do výzkumu?
14. Jakékoliv další připomínky, otázky, doporučení

Okruhy otázek pro případové studie (sloužily též jako doplňující otázky pro rozhovory s migranty)

1. Situace před odjezdem a během příjezdu

- Co si osoba myslela/očekávala před odjezdem ze země původu? Jaká byla motivace hledat práci mimo domov?
- Byl někdo třetí zaangażován do zajištění cesty/práce? Pokud ano, jaký byl vztah k této osobě (profesionální agentura/člen rodiny/přítel/známý apod.)?
- Co bylo slíbeno? (Smlouva/dluh ve formě peněz nebo služeb/vyřízení víz). Rozuměla osoba plně, co to pro ni znamená?
- Jaký byl imigrační status při příjezdu?
- Byly osobě odebrány doklady či jiné osobní věci?

2. Pracovní podmínky

- Jaká práce se očekávala? Subkontrahovaná nebo jinak? Byla požadovaná kvalifikace/školení? Co přesně osoba dělala?
- Jaký byl její vztah se zaměstnavatelem? Existovala nějaká tichá dohoda mezi zprostředkovateli a zaměstnavateli?
- Jaké byly pracovní podmínky (pracovní doba, bezpečnost a ochrana zdraví, doprava atd.)?
- Byly placeny mzdy? Jak? V jaké výši? Časový rozvrh plateb? Srážky kvůli dluhům? Pokud ano, v jaké výši?
- Bylo respektováno právo na volný čas, placenou dovolenou, odborovou činnost?

3. Životní podmínky

- Bylo poskytnuto ubytování? Jaké? (topení, nájem, strava, tekoucí voda, pro kolik lidí, vybavení, nutnost sdílet atd.).
- Bylo možné si svobodně vybrat ubytování nebo ho změnit?
- Bylo možné udržovat sociální kontakty?
- Bylo možné mít kontrolu nad soukromím a osobními věcmi?
- Přístup k informacím a zdravotní péči?

4. Opuštění prostředí vykořisťování

- Podařilo se osobě prostředí opustit?
- Pokud ne, chce ho opustit? Pokud ano, co jí brání? Pokud ne, co je důvodem, pro který zůstává?
- Pokud opustila prostředí, jak se to stalo?
- Byla do toho zaangażována policie, pomáhající organizace či jiné instituce? Věděla osoba, o jakou pomoc může požádat?
- Byl zaangażován přítel/přítelkyně nebo známý/á? Udržuje kontakty s jinými pracovníky, lidmi z místa, kde pracuje atd.?

5. Jak osoba vidí svoji situaci

- Obdržela osoba nějaké informace/pomoc? Jaké byly potřeby?
- Rozuměla informacím? Kdo je poskytl? Byly užitečné? Pokud ano, proč? Pokud ne, proč, co chybělo?
- Kdo poskytl pomoc? Byla užitečná? Pokud ano, proč? Pokud ne, proč? Co by pomohlo víc?

- Byla osoba v kontaktu s některým státním orgánem? Bylo to prospěšné? Pokud ano, proč? Pokud ne, proč? Měla osoba obavy požádat o pomoc?
- Vzhledem k vlastní zkušenosti, komu by důvěřovala v budoucnu?

6. Plány a očekávání do budoucna

- Co si osoba myslí, že se bude dít nyní?
- Chce zpátky domů? Pokud ano, proč? Pokud ne, proč?
- Pokud zůstane v cílové zemi, co se bude dít?
- Pokud se vrátí do země původu, co se bude dít?
- Při pohledu zpět, udělala by něco jinak?

Bibliografie

International Labour Office, 2005, A global alliance against forced labour – Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamentals Principles and Rights at Work, Geneva, International Labour Office

Cholewinski R., Protection of the Human Rights of Migrant Workers and Members of their Families under the UN Migrant Workers Convention as a Tool to Enhance Development in the Country of Employment, a paper presented at the Committee on Migrant Workers General day of discussion: Protecting the rights of all migrant workers as a tool to enhance development, Palais Wilson, Geneva, 15 December 2005

International Labour Office, 2005, Human Trafficking and Forced Labour Exploitation – Guidance for Legislation and Law Enforcement, Geneva, International Labour Office

Oxfam International, 2004, Trading away our rights – women working in global supply chains, Oxford, Oxfam International

LeVoy M., Verbruggen N., 2005, Ten Ways to Protect Undocumented Migrant Workers, Brussels, Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants

Experts Group on Trafficking in Human Beings, 2004, Report of the Experts Group on Trafficking in Human Beings, Brussels, European Commission – Directorate-General Justice, Freedom and Security

Wijers M., Lap-Chew L., 1999, Trafficking in Women, Forced Labour and Slavery-like practices in Marriage, Domestic Labour and Prostitution, Utrecht and Bangkok, Foundation Against Trafficking in Women and Global Alliance Against Traffic in Women

Leiblová Z., 2004, Nový zákon o zaměstnanosti s komentářem, Olomouc, Anag

Tomeš I. a kol., 2002, Sociální správa, Praha, Portál

Český statistický úřad, 2005, Cizinci v České republice, Praha, Český statistický úřad

Horáková M., 2004, Trendy v zahraničních pracovních migracích v České republice v letech 1995-2004, Praha, VÚPSV

Intermundia, o.p.s., 2005, Výzkum obchodu s lidmi především za účelem nucené práce, Havířov, Intermundia, o.p.s.

Černík J., Hulíková T., Vintř V., Křištof R., 2005, Pilotní výzkum prostředí obchodu s lidmi na území České republiky, Praha, Mezinárodní organizace pro migraci

Šnajdrová H., 2006, Program podpory a ochrany obětí obchodování s lidmi za účelem sexuálního vykořisťování, nepublikováno

